



מקומה של ה"אוגודה" (משנת 1925) במסכת היחסים ההדדיים הפולנים-יהודים

Author(s): מ. לנדא

Reviewed work(s):

Source: *Zion / ציון*, Vol. ב "תשל"א, חוברת א' (ל"ז), pp. 66-110

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70051205>

Accessed: 22/11/2011 06:14

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.



Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

מקומה של ה"אוגודה" (משנת 1925) במסכת היחסים ההדדיים הפולנים-יהודים*

מאת משה לנדא

א. אופי המשא ומתן וטופס ההסכם

בסוגיה הסבוכה של הפוליטיקה היהודית במזרח-אירופה לאחר מלחמת-העולם הראשונה עולה פרשת הסכם שבין הממשלה הפולנית לבין הנציגות היהודית בסיים כמוקד לסערה צבורית, מעל ומעבר למשקלה הממשי בשעתה.

בכנוי "אוגודה" ("התפשרות")¹ התכוונו המבקרים במחנה היהודי לנגח את הנהגת ה"קולו" – חוג הצירים היהודיים בפרלמנט הפולני – על התיימרה לראות בהישג זה בסיס להסדר יציב. המשקע הרגשי, שהצטבר במהלך הפולמוס, טישטש לא במעט אף לאחר מכן את המימדים הריאליים של התופעה. על-כך עשויות ללמד הערכותיהם של שני מנהיגים ציוניים בני הזמן: יצחק גרינבוים, המפליג לראות ב"אוגודה" פתח לשואת יהודי פולין², וד"ר יצחק שווארצבארט, המסווג אותה כ"תולדת היאוש"³. יש איפוא צורך בבדיקת מכלול הגורמים בפרשה, כדי לקבוע נכונה את מקומה במסכת היחסים המורכבים שבתקופתה.

ביסודו של דבר לא היתה ה"אוגודה" אלא חידוש הנסיונות להידברות במישור הממשלתי לאחר הפסקה ממושכת. הפסקה זו היתה תולדת גורמי מתיחות שונים, בהם נודע גם תפקיד נכבד ל"בלוק המיעוטים" – גוש לבחירות לפרלמנט הפולני, שאיחד בקרבו כמה מפלגות מיעוטים, ביניהם של יהודים. אלא שקיים שוני משמעותי. בעוד שבעבר (בשנים 1919–1921) התמשכו הדיונים תוך חילופי ממשלה תכופים בלווי פירסומת עיתונאית מכוונת – אך ללא תוצאות; הפעם התנהל המשא ומתן בסודיות מירבית והגיע תוך זמן קצר יחסית לסיום מרשים, המופגן על-ידי מפגש רשמי בלשכת ראש-הממשלה. גם משקלם האישי של המשתתפים היה בו כדי לתרום לאופטימיות שכן לקחו בו חלק שרים מרכזיים בממשלה, שנחשבה ליציבה ביותר מכל קודמותיה – מחד, וגוף יהודי מוכר, שנודעה לו סמכות ציבורית – מאידך.

מגיעי הצד הפולני בפתיחת המשא ומתן וניהולו היו ביסודם ממלכתיים. הממשלה הפולנית שאפה לביסוס המדינה ולצימצום גילויי התסיסה. ממשלה זו – בראשותו של גרביסקי – יצאו לה מוניטין של תקיפות והצלחה, שכן ביצעה ריפורמה מוניטארית מכוח סמכויות המיסוי והפינגסים שהוענקו לה, בהיותה משוללת בסיס פרלמנטרי. חוקי יולי 1924 נועדו להסדיר את ענייני המיעוטים הסלאביים כתגובה להתארגנות גופים

* מאמר זה הוא עיבוד של פרק מעבודת הדוקטור שלי: "היהודים כמיעוט לאומי בשנותיה הראשונות של פולין העצמאית (1918–1926)", שנעשתה באוניברסיטה העברית בהדרכתו של הפרופ' שמואל אטינגר. תודתי נתונה לו על עזרתו המסורה בכל שלבי עבודתי.

1 טעם לפגם בכינוי הזה השתמר מאז המאבק הפנימי שהיה נטוש בין הסיעות הפולניות בתקופת השיעבוד הרוסי.

2 הדברים הושמעו מפיו במסיבה, שנערכה לכבודו בתל-אביב למלאת לו 75 שנה.

3 עיין בספרו "צווישען ביידע וועלט-מלחמות" (בוענאס איירעס 1958) בפרק, "די אוגאדא" און דער "עוואקאציאניזם" – די קינדער פון אונדזער פארצווייפלונג (עמ' 266–274).

עויינים מבחון, אשר התיימרו לטעון בשם החטיבות הלאומיות המשוועדות בפולין בהשראת מדינות מתחרות באירופה.⁴ הענקת תוקף בינלאומי להסדרי גבול זמניים, שהושגה בועידת האמבאסדורים במרץ 1923, שיחררה את פולין מן הצורך לנקוט עמדת התגוננות מתמדת בזירת חבר-הלאומים. יעדי הדיפלומאטיה הפולנית היו מעתה עיצוב תדמית של מדינה שוחרת שלום תוך חתירה לזכייה במעמד מכובד במישור הבינלאומי, הראוי לפולין לפי שטחה ומיקומה הגיאופוליטי. לרגל ועידת "ההתאחדות הבינלאומית של האגודות למען חבר-הלאומים", שנערכה בוורשה בתחילת יולי⁵, היה ענין מיוחד בחינוך הרושם, שחל שיפור ניכר ביחסים עם המיעוטים הלאומיים. אותה שעה עמדה על הפרק, בדיוני "הסקציה למיעוטים" של ממשלת פולין, בעית המיעוט היהודי, שלא נכלל בחקיקת יולי 1924. ההרכב האישי בהנהגת ה"קולו", שגילתה מגמות התקרבות, עודד את הגורמים הממשלתיים לנצל שעת כושר זו ולקדם את הסדר היחסים עם היהודים.

החשת הטיפול באה בזכותו של שר-החוץ, סקז'ינסקי, שהיה מעונין — לקראת ביקורו המיועד בארה"ב — להכשיר את הקרקע לשיחותיו עם בעלי הון בדבר מלוות חיוניות לפולין.⁶ ביזמתו חברו אפוא בחינות דיפלומאטיות לפינאנסיות; אף גישתו העקרונית לשאלת היהודים היתה ליבראלית. שר ההשכלה והדתות, סטניסלב גרבסקי הצטרף לדעתו; לכך נודעה חשיבות מיוחדת, הן מבחינת משרדו החולש על תחומים חיוניים למיעוטים, והן בשל היותו מנהיג "האנדציה" (N.D.) ועורך עיתון המפלגה בלבוב. שני השרים היו אמורים להגיש את סיכום השיחות לאישור הממשלה, בעוד שראש הממשלה, וולאדיסלב גרבסקי, בא בדברים בנדון זה עם יו"ר הסיים וראשי הסיעות העיקריות בתוכו.

גם למנהיגות היהודית היה ענין רב בחידוש המגעים עם השלטונות לאחר הפסקה של למעלה משלוש שנים. התעצמותו של ה"קולו" הודות להצלחה בבחירות 1922, לא הביאה לתמורה ממשית לטובה, בעטיה של הריאקציה הלאומנית לתוצאות הבחירות הנ"ל. אף נתבדו התקוות להתקמת גוף פרלמנטארי מקיף של גבחרי "גוש המיעוטים", שהיה עשוי להטביע חותמו על חיי המדינה. מתינות הממשלה כלפי היהודים התבטאה בהמנעות מהפגנת הצביון האנטישמי בלבד; ואילו מערכת תקוניה הפנימיים כללה, כאילו מאליה, את הטלת כובד המיסוי על המוני היהודים הפעילים במסחר, וסילוקם, במישרין או בעקיפין, מעמדותיהם הכלכליות המסורתיות. ה"קולו", שהיה מפולג, נאלץ לנהל מאבק חריף על עניינים שוטפים, ולא היה סיפק בידו להגיע לכלל גיבוש קו מדיניות לטווח ארוך.⁷ השתררה ההרגשה, שהמדיניות היהודית עלתה על שרטון. כדרך הטבע ראתה ההנהגה מחובתה לצאת איך שהוא מן המבוי הסתום.

אף במדינות מסביב נתקפחו והלכו זכויות המיעוטים, לרבות ליטא הזעירה.⁸ משקלם

4 עיין להלן, עמ' 101 והע' 176.

5 ראה להלן בדבר האספקטים הבינלאומיים של מכלול הנושא וכן בספרו של ג' פיינברג, האגודות היהודיות למען חבר-הלאומים, ירושלים תשכ"ח (פרשת נומרוס-קלאוזוס, עמ' 49).

6 העיתון הצינוני בלבוב "Chwila" (להלן בקצור: CHW.) מיום 25.5.1925 וכן ביטאון המפלגה הסוציאליסטית הפולנית Robotnik (P.P.S.) מיום 3.7.1925.

7 מאמרו של ד"ר רייך: "Do właściwej miary", ב-CHW. מיום 3.6.1925.

8 הארכיון הצינוני המרכזי (להלן בקיצור: א"צ) חטיבה: A18/50/5. במיסמך מיום 28.11.1924.

של מיליוני היהודים בפולין והמשמעות הכלל-ממלכתית של מעמדם, עשו את דרך המשא והמתן על פשרה עם הממשלה – לדרך מחוייבת המציאות. מטרות חיוניות ראשוניות נראו: א. להעניק הרגשת הקלה להמונים בתוקף הוראות רשמיות ברורות המונעות שרירות מצד הפקיד המקומי. ב. למצוא דרך יעילה להחלשת האנטישמיות בסיוע הגורמים הממשלתיים.

פרשת ה"אגודה" סולפה לא רק משום שלא כל מרכיבי המצב בעת המשא ומתן היו מחוורים, אלא אף בשל כך, שסעיפיה המפורטים נשמרו בסוד משך קרוב לשנה. הפירסום בעיתונות הותר, על-פי החלטה מיוחדת, אך ורק בראשית מאי 1926, ר"ל ימים מספר בלבד לפני פרוץ "הפיכת מאי" – המהפיכה בהנהגת יוזף פילסודסקי – המציינת נקודת מפנה במשטר הפרלמנטארי בכלל⁹.

טופס הסכם ה"אגודה" לא נשתמר במקורו¹⁰. בבדיקת החומר הארכיוני של האכזקר-טיבה הציונית במזרח-גליציה נתקלתי בתיק הכולל ענינים פוליטיים והמצויין בכותרת: Wytyczne na podstawie dotychczasowych konferencji (קיום מנחים על יסוד הפגישות שנערכו עד כה)¹¹. בתוכו מצויים שני מיסמכים דומים בתוכנם הנוגעים לנושא ה"אגודה": האחד מקיף יותר ובו מחיקות וסימונים בכתב-ידו של ד"ר ליאון רייך, והשני, מקוצר, לפי התקונים שנעשו במיסמך הראשון. לאחר בדיקת החומר והשוואת הרשימות שבכתב למודפס במכונת כתיבה, הגעתי לכלל מסקנה שהמיסמך הראשון הוא טיטת המו"מ המתנהל, ובו היה ד"ר רייך רושם, תוך כדי השיחה, את השגות השרים והסיכום שהתקבל בנידון. ואילו השני, הוא העיבוד הסופי, לאחר כל התיקונים. קרוב לודאי, שהוא היווה גם את היסוד לנוסח שפורסם בעיתונות.

לתעודות יש אופי של תזכיר, המפרט משאלות של צד אחד, היהודי, ולא של הסכם שבין שני גורמים. תוכנו העיקרי הוא – ענינים מוגדרים שביחס אליהם מתחייבת הממשלה לפעול. בשוליים הערות בדבר תיקוני נוסח, הצגת תנאים או הגדרת המועד לביצוע. מעבר לדף מובאות נוסחאות שונות להתחייבות מצד הנציגות היהודית. על-פי ריבוי המחיקות והגיוונים שבמשפטים הבודדים, ניתן לעמוד על המאבק הפנימי, שהתנהל מסביב להצהרה המוסכמת, המיועדת לפרסום. ארבעת החלקים המתחסיים לפעולת הממשלה: א. כלכלה; ב. מדיניות; ג. תרבות וחינוך; ד. דת, הועתקו בתיקונים סיגנוניים קלים למיסמך, שאושר בפגישה המסכמת בין הצדדים. ואילו החלק החמישי לא הועבר לסיכום. הוא מופיע בטיטת בצורה הבאה: ה. בתחום המשפטי: 1. בדיקה מחודשת של המיסמכים וההחלטות בפרשת משפט שטייגר והתביעות נגד ייגר וחבריו. 2. הוראות מטעם הממשלה לאנשי התביעה הכללית בדבר נקיטת צעדים נגד פירסומים וכתובים

כלולים הסעיפים הבאים: א. ביטול המיניסטריון לעניני היהודים; ב. פיזור המועצה הלאומית ב-16.9.1924. ליתר הרחבה עיין בנידון אצל א' הרטגלס, הלחץ של קובנה, היינט, מיום 30.4.1922 וכן סקירה על מאבק המיעוטים בליטא Jüdische Rundschau, מיום 3.2.1925.

9 CHW, 7.5.1926 וכן היום, 7.5.1926.

10 לפי עדותו של מיכאל צילן ז"ל, ששימש כמוכיר ה"קולור", הועברה התעודה לאחר "הפיכת מאי" מארכיון הסיים לדירתו הפרטית בוורשה. אחר-כך, בהפצות הגרמנים ב-1939, אבדה בתוך הריסות הבית. הראיון עם מ' צילן, בנושאים הקשורים לפעילותו, נערך על-ידי בשנת 1966 בדירתו בתל-אביב.

11 א"צ F3/43.

למיניהם, שכל כוונתם הסתה שיטתית נגד יהודים (כגון Gazeta Codzienna מלבוב, Nowe Haslo מקרקוב וכן Szabes Kurjer מפוזן).

השוואת פרטי הסעיפים הנ"ל עם הצעות-הסדר בעבר (21—1919), מביאות להערכה בקיום הבאים: הפעם אין ניסיון לפתור בעיות יסוד בתחום הזכויות הקיבוציות של המיעוט היהודי. מדובר אמנם בחלק ג על יצירת מסגרת כלל-ארצית ובראשה גוף עליון מוכר מטעם המדינה. ברם, ד"ר טהון הטעים בנידון, שבא-יכוח הממשלה עמדו בתוקף על-כך, שלמועצה המרכזית העתידה יהא אופי דתי בלבד, להוציא כל ציביון לאומי. הם סירבו לממן מתקציב המדינה את החינוך שלשון ההוראה שלו היא עברית או אידיש, אך לא התנגדו לכך, שהממשל המקומי יעשה זאת בתוקף החלטה מפורשת¹². המגמה העולה מסעיפי המשא ומתן היא, להגדיר את היקף תחומי החיים היהודיים. הדגש הוא על טובת הפרט כאזרח המדינה, שלגביו יש לסלק אי-בהירות בענינים שהיעדר הגדרתם החד-משמעית שימשה פתח לפעולה שרירותית של אנשי המנגנון הממלכתי או העירוני. מכאן ההשתדלות להגדרה מדויקת של התביעות לפרטי-פרטיהן, כדי לבסס את הביטחון בחיים השוטפים, החברתיים והכלכליים, ולהבטיח קיומם של המוסדות המטפחים את הצביון היהודי במסגרת המדינה הפולנית¹³. ניכרת בבירור העדפה של יתרונות ריאליים על נוסחאות עיוניות, שאין מהן תוצאות של ממש בחיי החברה היהודית.

המכנה המשותף לשני הצדדים במשא ומתן מתבטא איפוא בגישה פרגמטית, העוקפת במתכווין חילוקי דעות עקרוניים, העלולים לגרום לקשיים מיותרים בתהליך ההידברות. הנציגים היהודים היו חדורים רוח אופטימית להגיע בדרך זו לכיבוי המוקדים הרגשיים, אשר שיבשו עד כה את היחסים ההדדיים. אבל בעוד שד"ר רייך ניגש לענין מתוך שיקול קר תועלתני, מורגשת אצל הד"ר טהון נימה רומאנטית בהתייחסותו לפולין המעצמתית¹⁴.

הויכוחים שהתעוררו בקרב הגופים היהודיים המוסמכים, כגון המועצה הציונית העליונה וה"קולור", בדבר אישור סיכומי המשא ומתן, לא התייחסו כל-כך לסעיפים המפורטים, אלא בעיקר לבירור ההודעה האמורה להמסר בפומבי, ולקיום התחיבויות סודיות העלולות להגביל את חופש הפעולה בזירת הסיים. ואילו הצד הפולני, הבליט במתכווין את ענין הנוסחה הרשמית, כדי להאפיל באמצעותה כלפי חוץ על גילויי הנכונות לבצע תיקונים של ממש.

אי לזאת נתגלעה מערכה קשה של הרגע האחרון. השרים לא יכלו לוותר בענין הצהרה מפורשת על סיוע לאינטרסים הפולנים, שהיתה להם נימוק חיוני להצדקת עצם העיסוק עם היהודים בפני הגורמים הקיצוניים, השוללים דו-קיום. לעומתם ניצבו הצירים היהודים בעמדה עדינה ביותר, חשופים לחיצי הביקורת של הרחוב היהודי הספקן, וחוששים מפני האשמות בדבר וותרנות, כניעה או אפילו בגידה.

בטופס הטייטה המקורית מופיעים שני נוסחים בכתב-ידו של ד"ר רייך, בהן רבות המחיקות וניכרים הלבטים לגבי כל מילה. וזה לשון ההצהרה שאושרה על-ידי שני הצדדים ופורסמה: "בעומדו בהתמדה על עקרון שלמות הגבולות והגנת האינטרסים

12 העיתון הציוני בקרקוב Nowy Dziennik (להלן בקיצור: N.D.Z.) מיום 26.11.1925.

13 כך מסתבר מדברי האישים המרכזיים בפעולה זו, כפי שהובעו במאמרים או בראיונות. בעיקר הכוונה היא לד"ר רייך, ד"ר טהון וד"ר רוזמריין.

14 על אבחנה זו עומד ד"ר שוורצבארט בספרו הנ"ל, צווישען ביידע מלחמות, עמ' 269.

המעצמתיים של פולין וכן על הכרח הקונסולידאציה הפנימית — קובע ה"קולו" היהודי, כי בהתאם ליסודות הללו ינהל את מדיניותו בתחום הסיים, הן הכללית והן הלאומית, לשם הגנת האינטרסים של האוכלוסיה היהודית"¹⁵.

השוואת הניסוחים הקודמים לצורה הסופית, מגלה התלבטות ביחס לשתי מילים, שיש להן משמעות מיוחדת במכלול היחסים: 1. ברישא נוספת המילה 'בהתמדה' (Trwale) כדי למנוע משונאי ישראל עילה לטענה, כאילו רק עכשיו הגיעו היהודים להכרה ממלכתית בעוד שלמפרע היה יחסם לקוי. 2. בסיפא נמחק הביטוי 'בלבד' (wyłącznie), כדי שלא יתפרש, שהדגש על הגנת האינטרסים היהודים בלבד מרמז על התעלמות מכוונת מסיפוק תביעותיהן של חטיבות לאומיות אחרות. נתקבלה כנראה גם תוספת להצהרה האומרת: "בהתאם לכך יעשה מאמץ להניע את האירגונים היהודים הבינלאומיים וכן העיתונות היהודית בחוץ-לארץ לטיפול אוהד בעניני פולין בזירה הבינלאומית". הדברים מופיעים בהצעה, שהובאה במליאת ה"קולו" על-ידי פרבשטיין בתור סעיף 3. כמו-כן נתקלתי בהם ברשימותיו האישיות של ד"ר הלר בציון "סודי" — בשוליים. סביר, שההתחייבות נתקבלה, אך לא נועדה לפירסום בשעת המפגש הרשמי¹⁶. במו"מ הופיעו כנראה גם ניסוחי התחייבויות נוספות, שלא נתקבלו ונשתמרו בטיטה אצל ד"ר רייך בזו הלשון: "בעניני יסוד של אירגון המדינה והפוליטיקה בחבלי-הספר (polityka kresowa) תנקט עמדה התואמת את הקו הממשלתי של כל הסיעות הפולניות... בשטחים מעבר לבוג ובווליניה תגלה האוכלוסיה היהודית כלפי התרבות הפולנית יחס דומה לזה שגילתה בגאליציה לפני המלחמה"¹⁷.

ההצעות האחרונות, שהפולנים היו אלה המעוניינים בהן, בלי ספק, נתקלו כפי הנראה בהתנגדות חריפה מחמת החשש של הפיכת היהודים למכשיר הפולוניזאציה באיזורים העדינים, מול תרבויותיהם הלאומיות של המיעוטים האחרים. נוסחאות מעין אלו מועלות, מאוחר יותר בפולמוס הציבורי, כדי לנגח בהן את מצדדי ההסכם, אם כי בעצם לא אושרו ולא פורסמו ורק הועלו בדיונים הפנימיים ונידחו על-ידי הרוב. לגבי דרכי הביצוע של כל ההסדר מענינת הצעתו של הצייר פרבשטיין במליאת ה"קולו", שלא זכתה לביטוי בתעודות הרשמיות: "הממשלה תפרסם קול קורא לאומה הפולנית על ערך ההסכם ותקרא לאוכלוסיה לשנות יחסה ליהודים. על הממשלה לשגר חוזר לכל משרדיה בדרישה לטיפול צודק בענינים היהודיים תוך הפנית תשומת-הלב לכך, שהיהודים הם אזרחים שווי זכויות במדינה"¹⁸.

מליאת ה"קולו" קיבלה החלטה חיובית ברוב מכריע, פרט לארבעה חברי "התאחדות", שהצביעו נגד. אמנם כמה מן הנציגים הציונים של קונגרס-פולין, מנאמני גרינבוים, הסתייגו מן הסיכום; אך כיון שההצבעה נערכה על בסיס סיעתי, לא הובאו קולותיהם בחשבון. לאחר ההצבעה הבהיר ד"ר צבי הלר בשם סיעת "התאחדות", שגם חבריה עומדים

15 על-פי הפירסום בעיתונים השונים הנ"ל, כגון — N. DZ., CHW. או Nasz Przegląd (להלן בקיצור: N. PRZ.). בתעודה שבא"צ F3/43 מופיעות נוסחאות שונות בכתב-ידו של הד"ר רייך.

16 כנ"ל א"צ F3/43 וכן ציון הדבר בפירוש בתעודה שנמצאה בידו של ד"ר צבי הלר, ואשר נרשמה בעת הישיבה עצמה.

17 כנ"ל.

18 כנ"ל וכן N. PRZ. מיום 27.6.1925.

עקרונית על בסיס ההסכמה בין הציבור היהודי לפולני. אך בהסכם הנדון הם מוצאים כמה ליקויים שהביאו להתנגדותם: (1) חסרה התחייבות פורמלית של הנציגויות הפר-למנטאריות מטעם הציבור הפולני. (2) קיים חשש של הגבלה לגבי פעילות בלתי-תלויה בזירת הסיים. (3) הנוסח אינו מסלק חשדות ודאגות שהתעוררו בקרב הציבור והוא עלול אפילו לגרום לאי-הבנות, ובכך להביא יותר נזק מאשר תועלת.¹⁹

בתום כל הברורים וההצבעות נקבע, שבפגישה הרשמית לציון ההסכם תוקדם מסירת ההצהרה המוסכמת בכמה מילות הבהרה מצד היהודים, לגבי נקודות מעורפלות המעוררות חשש בלב הציירים, שמא יש בהן כדי להכשיל את העמדה היהודית. ב-4 ביולי התקיים המפגש בלשכת ראש-הממשלה, בו השתתפו נציגי הסיעות השונות ב"קולו". בדברי פתיחה הבהיר ד"ר רייך והביע את התקווה, שבהתאם לחוקה תמולאנה משאלות האוכלוסיה היהודית בכל תחומי החיים ויוקל שיתוף הפעולה לרווחתה של פולין, אשר תעניק לכל אוכלוסיה, לרבות המיעוטים הלאומיים, את האפשרות לספק את צרכיהם החיוניים. ה"קולו" עמד ועומד על בסיס הממלכתיות הפולנית ויציבות גבולותיה וברוח זו ינהל את מדיניותו הדימוקרטית. לאחר דברי ההקדמה קרא ד"ר רייך את ההצהרה המוסכמת. בתשובה הביע הפרמיייר גרבסקי בשם הממשלה את מלוא סיפוקו והבטיח, שתוקדש תשומת לב נאותה לצרכים התרבותיים והכלכליים של האוכלוסיה היהודית. אישית הוסיף, שהוא רואה בהסכם צעד ראשון לפתיחת תקופה חדשה, שתוכתר ברצון טוב משני הצדדים. בסיום הטעים, כי ברוח הדברים תוציא הממשלה בהקדם שורת תקנות, אשר תהיינה התחלה לסיפוק הצרכים החיוניים בתחום התרבות, הכלכלי והפוליטי.²⁰

הטכס של חילופי ההצהרות פורסם בעיתונות בדראמאטיזאציה מוגזמת שעשתה רושם רב בציבור ועוררה ציפיה לעובדות האמורות לבוא לאחר המילים. יש לציין, שאמנם מצד הממשלה נעשה מאמץ להוכיח את רצינותה לגבי חלקה בהסכם, על-ידי העברת ההצעות לסיכום מחייב בוועדת-השרים לענייני המיעוטים ("ה"סקציה"), שהוסמכה להגיש מסקנותיה בפני מליאת הקבינט לאישורן הסופי. לפי הפירסום בעיתונות נערכה ב-11 ביולי ישיבת וועדת השרים ועל סדר היום עמד גם דיון ממצה בשאלת היהודים, אשר בסיכומו נוסחו שתי-עשרה הצעות מוגדרות לאישור הממשלה. הן כללו: א. תיקונים חיוניים באירגון הקהילות; ב. תשומת לב וסיוע לחינוך היהודי על צורותיו המגוונות; ג. חופש השימוש בלשון הלאומית בחיי הציבור היהודי ובמוסדותיו; ד. הקלות מתוך התחשבות במצוות הדת, לגבי תלמידים בבתי-ספר ממלכתיים וחיילים — לענין תפילה ואוכל כשר.

אם בוחנים את הנקודות בהשוואה להסכם המקורי נגיע למסקנה, שכולן מתיחסות לשני פרקים בלבד: תרבות (ג) ודת (ד). אף סעיף מן החלקים האחרים, דהיינו, הכלכלי והפוליטי, לא נכלל.

הפירסום המהיר עורר רושם חיובי, שאמנם מתכוונת הממשלה בכנות לבצע את ההסכם, אך חד-הצדדיות בנושאים עוררה ספיקות בלב רבים. האם זה הכל, או רק מקדמה להסדר? — שואל העיתונאי נתן שוולבע ומוסיף — קשה להגיד, כי הנקודות שפורסמו

19 כנ"ל וכן N. PRZ. מיום 26.6.1925.

20 N. PRZ. מיום 5.7.1925.

עשויות לעורר התלהבות בהמונים... אין מקום לאשליות בדבר האפשרות לבנות על-כך אלו שהן תוכניות לאבטונומיה לאומית.²¹

בסמוך באו ידיעות שעוררו רושם כי נעשים צעדים לביצוע מיידי של התיקונים המתוכננים לשלב הראשון. נשתמר מכתב שנשלח ב-15 ביולי מטעם מיניסטריין הצבא אל נשיא ה"קולו" בדבר טיפול דחוף, בתיאום עם שר הדתות וההשכלה, לסיפוק הצרכים הדתיים של חיילים יהודים, וזה בעיקבות שיחה מסכמת בנידון.²² אין להתעלם מחיוניות השאלה לאור גילויים אנטישמיים מובהקים בעבר, כדוגמת הידיעה מסוף 1923, לפיה הוכרחו טירונים יהודים לאכול בשר-חזיר.²³

גם בסוגיה הכאובה של אירגון הקהילות נערכה בראשית אוגוסט התייעצות בין שר הדתות לבין שמואל אדלברג, מי שהיה משך שנים מנהל המחלקה ושימש באחרונה יועץ מיניסטריאלי בנידון, להחשת ההסדר המבוקש בחבלי הספר, והודגשה מגמת השר למנוע סחבת.²⁴

ב. הרגשת השותפים להסכם

לארבעת האישים המרכזיים במשאומתן היתה סיבה מספקת להיות מרוצים מן העובדה, שלמרות המכשולים הגיעו לסיכום מוצלח וזכו לברך בפומבי על המוגמר במעמד הגיגי רוב רושם. בדין הודגשה זכותו של הד"ר רייך בביצוע המשימה, לאחר שנאלץ לעמוד במערכה קשה כלפי פנים וכלפי חוץ, ולשאת במלוא האחריות כנשיא ה"קולו". במצב הקיים, הוא ראה חובה לעצמו לדאוג לכל הקלה אפשרית ואף לטפל בבעיות הפרט. אפילו חוגי הנוער, שטענו לגישה רדיקאלית מצד ה"קולו", לא ויתרו על דרישות להתערבות הצירים בענינים החיוניים עבורם. אמנם מוטל על הנציגות הפרלמנטארית לחנך את הציבור ולא לכופף עצמה לתביעות פרטיות פשוטות, אך לא יתכן להתעלם מן הגורל המר של העם בשם איזו דוקטרינה שהיא.²⁵ לקראת סיום השיחות הביע רייך, בשיחה עם כתב "חווילה", את הערכתו השקולה לגבי ההסכם המקוּוּה.²⁶ אין הוא משלה את עצמו ביתרונות מיידיים, אלא רואה בהסדר משום בסיס, עליו ניתן לבנות את המשך הפיתוח של חיים יהודיים בפולין, במיוחד במה שנוגע לתחומי תרבות וכלכלה, עקב סיפוק דרישות, עליהן נערכה עד כה מלחמה ללא תוצאות. מה שחשוב ביותר בעיניו, הרי זה: "לשבור את הקרח באיבה המוחלטת שביחס אלינו, אשר מנעה בסיים הקודם כל מגע אתנו... יש הרגשה, שהממשלה עצמה הכירה בנו כגורם יוצר וחיובי למדינה. אשר לסכויי ההגשמה הכל תלוי במידת האמון ההדדי. מכל מקום, גם אם ההסכם לא יבוצע הוא יעניק לנו נשק חדש. עד כה שמענו טענות, בדבר האמנה שהוטלה בכפיה. החוקה ניתנה לפירושים שונים. וזו הפעם הראשונה, שהממשלה גילתה באורח חד-משמעי, כי היא מכירה בצורך לסלק עיוותים ולהסדיר משאלותינו. מכאן, שיש למשא-

21 N. PRZ. מיום 13.7.1925 במאמר: "Pierwsza adslona".

22 א"צ, 14/13: הסימון המופיע: L.19718/GM II.

23 CHW. מיום 3.12.1923 וכן N. PRZ. מיום 13.5.1924.

24 CHW. מיום 12.8.1925.

25 דבריו בראיון פורסמו ב-CHW. מיום 13.6.1925.

26 CHW. מיום 26.6.1925.

ומתן חשיבות מוסרית בעצם הודאת הגורמים השליטים, שהמדיניות הנקוטה כלפינו מהווה פצע מוגלתי בגוף המדינה²⁷.

לאחר טכס חילופי ההצהרות בלשכת ראש-הממשלה הביע ד"ר רייך באופטימיות רבה את סיפוקו העמוק. הוא ראה בכך "מאורע בעל חשיבות רבה... העשוי לחולל תמורה יסודית באווירה הצבורית הפולנית ביחס ליהודים... אבל חייבים להתלוות לשינוי באווירה גם מעשים קונקרטיים... הבנה מתאימה בקרב הפולנים לפעולה היהודית לחיזוק המדינה תשמש עידוד למאמצים נוספים... אם העניינים יתפתחו באופן כזה בטוחני, שבתולדות יהדות פולין ירשמו לחיוב שמות האנשים, שביצעו את המפעל, והמדינה תכיר תודה לאותם האנשים שביוזמתם תרמו להעברת מהלך חיינו הממלכתיים לאפיקים הנכונים"²⁸.

בדברי הד"ר טהון גוברת נימה רגשנית בהבהרת מגמות שליחותו במאמצים להסכם. במאמרו "כֶּשֶׁל לפיתרון" הוא מדגיש כתופעה העיקרית במשא ומתן, שהממשלה פועלת כמיופֶת־כוח של הציבור תוך קשר מתמיד עם סיעות הסיים, ומכאן הסיכוי להידברות. "המטרה היא, שיהדות פולין תוכל להיות בשוויון מלא ולפתח תרבותה במסגרת הממלכתיות הפולנית תוך מסירות אזורית כלפיה. כל מה שמדכא אותנו בכלכלה או מצמצם בתרבות, עומד בסתירה למטרה ומזיק למדינה... נחוץ אומץ ורצון טוב..."²⁹. בהגיבו מאוחר יותר לגילויי חשדנות מצדדים שונים, הטעים, שכל הכוונה מתמצה בעיקרה בדרישה לשוויון מלא ואפקטיבי, שמשמעותו: "שיטת ממשל אסור לה להתבסס על אנטישמיות... אל יסבול יהודי בתורת יהודי. אל יסחטו ממנו יותר משהוא חייב לפי יכולתו. ואם המדינה מסוגלת לעשות למען האזרח — אל תעשה פחות מזה כשמדובר ביהודי"³⁰.

מקצת על חוויותיו האישיות אנו למדים ממאמרו גלוי־הלב "מעט חשבון נפש", שהודפס בעתון העברי "היום" מיד לאחר חתימת המו"מ³¹. מול המבקרים והמתריסים למיניהם קובע ד"ר טהון, שבכל הפעולה לא היה משום ויתור לגבי יסודות ההכרה הלאומית, בניגוד למאבקם של לוחמי האמנציפציה במערב, ששילמו תמורת זכויות בויתור על עצמיות. לדידו "מקיפות הדרישות את כל הפרוגרמה של הפוליטיקה הלאומית שלנו". יתכן, אולי, שהיה רצוי לחכות עד שהאומה הפולנית עצמה תבוא לקראתנו ולא להסתפק בנכונות ממשלתה. אך תנאי המציאות היהודית מכתיבים לנו את החשת התהליך. מתוך כאב הוא מטעים: "אני מרגיש, שהעם הולך ונחנק ואני שומע אנקת עם ללא מוצא מן האיבה". בהמשך המאמר מתוארת הרגשתו באחד הלילות, בצאתו לרחוב לאחר הישיבה המסכמת, כפי שבוטאה בשיחתו עם הד"ר רייך: "אני מרגיש בנפשי, שאנחנו יוצרים דבר גדול. שומע מעל לראשי את משק כנפי ההסטוריה. אך אני חש יחד עם זה, שאותנו ירגמו באבנים. ואני אומר לך: כדאי היה הדבר הזה לנו, ואם יצליח — הרי הקרבן קטן מאד. באותה הישיבה הדרמטית של ה"קולו" הרגשתי כבר את האבנים האלה... כשראיתי את האנשים הפקחים והזהירים, שומטים כבר עכשיו

27 כנ"ל.

28 N. PRZ. מיום 5.7.1925.

29 N. PRZ. מיום 27.6.1925 — Dojrzałe do rozwiązania.

30 N. PRZ. מיום 17.6.1925.

31 היום, גל' 152 מיום 3.7.1925.

את ראשם הצידה, כדי שהאבנים לא תפגענה בהם... השתתפתי בדבר היסטורי למרות אזהרות ועונש שקבלתי ואני עתיד עוד לקבל"³¹.

המנהיג הציוני חש באתגר, שלמענו פעל, אך יחד עם זה הוא ער לסיכון הכרוך בו ומוכן היה לקבל את מלוא האחריות עליו. במובן זה קיימת זהות בין שני הצירים היהודים, הניגשים ברצינות ובחרדה לניסוי המדיני החדש ומשקיעים בו את כל נשמתם. הם מפוכחים למדי לראות את המציאות המנוגדת למטרות הדרך, אך מתוך מניעים שונים, שיש בהם משום אמונה תמימה וחוסר ברירה כאחד, נאבקים הם בכל להט נפשם עם הגורמים המתנגשים.

לגבי שני השותפים הפולנים העיקריים, משמש כל הענין גיזרה מוגבלת בלבד בתחום פעולתם, ופניהם בעיקר לתועלת המיידית העשויה לצמוח מן ההישג, הן לחיזוק יעדי הממשלה והן להעלאת יוקרתם האישית והמיניסטריאלית. סקו'נסקי, שיכול להיחשב כרוח החיה בכל היוזמה, אינו בקי בפרטי התביעות עצמן, וכל ענינו בסיום מהיר של השיחות, כדי להסתייע בהסכם למילוי שליחותו הדיפלומטית והפיננסית. לפיכך היה לוחץ להשלמת הדיונים לפני צאתו לארה"ב וערב פתיחת הוועידה של 'התאחדות האגודות למען חבר-הלאומים' בוורשה. הצירים היהודים העריכו מאד את כנותו וד"ר טהון העיד עליו כעבור זמן, ששאף בכל נפשו להכתיר את הניסיון בהצלחה, כדי לפתור באמת את שאלת היהודים בפולין באורח אירופי, ללא ביטויי איום או בוז. הוא ראה ביהודים אזרחים שווים והודה שנעשה להם עוול ואף העז לדבר בגלוי על אהדתו אליהם. טהון קובע, ש"לא היה בו קורטוב של אנטישמיות"³².

בשל יציאתו הדחופה לא הספיק סקו'נסקי להשתתף בטכס החגיגי אצל ראש הממשלה לציון חתימת ההסכם, אך עצם פירסום המפגש עורר בעיתונות היהודית בארה"ב התלהבות רבה (ראה להלן). נוצרה אהדה ציבורית לקבלת פני השר הפולני, אשר לא חסך כל הזדמנות, כדי להשתמש בהסכם כראיה להתפתחות בהסדר עניני המיעוטים בכלל ולתמורה יסודית ביחסים עם היהודים³³. להגברת רושם הדברים שיגר השר, לפני צאתו מוורשה, הצהרת תמיכה בתנועה הציונית (ראה להלן). עתון פולני המופיע בניו-יורק והמסכם את הישגי ביקורו באמריקה מודה בגלוי ש"הקלף החזק ביותר שבידי סקו'נסקי בשעת ביקורו, היה ההסכם עם היהודים, שנחתם על-ידו לפני הפלגתו"³⁴. באותו עיתון מובאת גם כתבה מקנדה, לפיה התבטא השר: "ההסכם הפולני-יהודי שיוכה למקום כבוד בדפי ההיסטוריה של הריפובליקה הפולנית הושג בשעה שהתעמולה האנטישמית הלכה ונחלשה. אני משוכנע, שלא ירחק היום והיא תעלם לחלוטין מארצנו הודות להסכם זה"³⁵. לשאלת עיתונאים, מדוע רק עתה הגיע לכלל שינוי באוירה? — ענה השר, שההסדר נתאפשר הודות לממשלה ראשונה יציבה, המתקיימת כשנתיים ואשר תעשה מאמץ לשים קץ להשמצת יהודים בעיתונות הפולנית ולעצב דעת-קהל אוהדת בנידון. העובדה, ששר ההשכלה גרובסקי, מנהיג המחנה האנטי-יהודי ועורך אחד מעיתוניו, השתתף במשא-

32 דברי הסדר של ד"ר טהון עם מות סקו'נסקי עפ"י Nowe Slowo מיום 1.10.1931.

33 נאומו בראדיו על-פי N. PRZ. מיום 23.7.1952.

34 Nowy Świat מיום 7.8.1925.

35 מובא מתוך The Canadian Jewish Chronicle ב" Nowy Świat, מס' 214 מיום 2.8.1925.

ומתן תתרום לשכנוע. הערובה המירבית להצלחת התמורה תלויה בכך, שהעיתונות הפולנית, בסיוע תעמולה נאורה, תשנה את הלך-הרוח של ההמונים.³⁵ ראוי להוסיף, שבאותו עיתון מובאת בהקשר לפרשה זו ידיעה מעניינת מתוך The Jewish Tribune מיום 31.7.1925, שגם בבולגריה עומדים בפני הסכם דומה בין הממשלה, המיוצגת על-ידי שר החוץ לבין חיים פרחי — נשיא הפדרציה הציונית, אשר יכלול חיי דת, תרבות וכלכלה — ובעיקרו יושתת על הדוגמה הפולנית. כן יצהיר השר, שהממשלה הבולגארית תנקוט באמצעים מרחיקי לכת לדיכוי התעמולה האנטישמית ותקבע חוקה לקהילות.³⁶

ב"העולם" מובא מאמר ראשי מתוך ה"ניו-יורק טיימס" המוקדש להסכם, לפיו סבלו עניני פולין בעולם בשל יחסה ליהודים והדבר פגע בסיכוייה להשגת הלוואות. לדעת הכתבה הנ"ל חייבים שני העמים, הגרים בארץ אחת, ללמוד תורת חיים של ידידות ואחוזה וטוב יהיה, שגם רומניה תלך בעקבות פולין בנידון.³⁷

נראה אם-כך, שסקוֹ'נסקי היה בעצם הנהנה המידי מההסכם שהושג, והוא הקוצר את פירותיו מעבר לים, לפני שעצם ההסדר הועמד במבחן המציאות בתחום המדינה הפולנית גופה.

סטניסלב גרבסקי לא היה שלם ברוחו עם מהות הדרישות של הצירים היהודים. אך הוא התמצא יפה בפרטי המשא-ומתן והיה מסנן בזהירות את ההבטחות הממשיות. כפי ששמענו, הכירו הכל בערך משקלו בחיים המדיניים של פולין, ביחוד הודות להשפעתו על חוגי הימין בה, להצלחת ההסכם. הוא היה המסוייג מכולם במהלך השיחות ובפגישות עם נציגי העיתונים בלבוב לפני השלמת ההסכם, השתדל להפחית מערכו ונוהר משימוש במושג משא-ומתן (rokowanie), כי לדעתו "אין הדיונים מתנתלים בין הציבור הפולני ליהודי ואף לא בין המדינה לבין אירגונים לאומיים יהודים".³⁸ הוא כעורך פנה לא פעם למדינאים יהודים בשאלה אם הם מוכנים להשתתף בייצוב המעצמתי של פולין רבתי ועל-ידי זה להביא לסילוק יסודות האנטישמיות, או שמעדיפים הם להצטרף לאויבי האומה והמדינה. בקבלו את תיק הדתות וההשכלה, שבתחום סמכותו נמצא הסדר החינוך והדת, קיים יחד עם שר החוץ פגישות עם נציגי ה"קולו" לבידור שיתוף הפעולה להבטחת הגבולות, חיוק המעצמה, ליכוד פנימי וכן שיפור כלכלי ופיננסי. השר מבין שהשינוי באווירה בקרב הציבור הפולני לא יבוצע מיד. "...חשוב הוא להטות את קו ההתפתחות לכיוון הרצוי... הניגוד הקיים ניתן להרפייה על-ידי שיתוף לויאלי של כל הסיעות היהודיות הלאומיות בתחום המדיניות הפולנית הפנימית והחיצונית — מחד, ועל-ידי יחס אוהד לדרישות התרבותיות והדתיות של היהודים מצד הממשלה — מאידך. עם הגברת שיתוף הפעולה יעלם חוסר האימון. תיעוש אינטנסיבי יגביר את אפשרויות התעסוקה וירחיק את הצורך לדחוק יהודים ממפעלים שונים".³⁸

ניכרת מדבריו הנטייה לא להגזים ביחס להערכת הניסיון, אליו הוא ניגש בתוקף תפקידו ואחריותו הממלכתית. הוא מצמצם את הדרישות היהודיות הנידונות לתחומי תרבות ודת, אם מתוך שווה היקף סמכותו הפורמאלית ואם מתוך זהירות כלפי הביקורת הקיצונית הצפויה במחנהו. אך מכל מקום, עצם הדיבורים הגלויים על סילוק האנטישמיות,

Nowy Świat 36 מיום 2.8.1925.

37 העולם, מיום 17.7.1925.

38 על-פי N. PRZ. מיום 30.6.1925.

לו גם במחיר מוגדר, ועל תיעוש, שימנע את הצורך בדחיקת יהודים, המושמעים מפי מנהיג האנדזיה בראיון פומבי — מציין חידוש בולט כלפי דעותיו בעבר וכן לגבי החלטות, שנתקבלו בוועידות מפלגתו בשנים הקודמות.³⁹

ג. הציבור היהודי בין התלהבות להתנגדות

ההתרשמות של בני התקופה מתבטאת בקשת מגוונת ביותר של התלהבות מזה ואף ביקורת חריפה מזה. במכתב מאת הסופר מתתיהו מיזס לד"ר רייך מובעת ברכה ל"הישג הפוליטי הגדול שינציח את שמו בדפי ההיסטוריה של היהודים בפולין".⁴⁰ במאמר ראשי בעיתון העברי הוורשאי 'היום', למחרת טכס החתימה, בולטת אהדה להסכם, באשר "כל התחלה של הבנה ראויה לברכה, מפני שהיא משרה רוח אחרת... שום נוסחה אינה פותרת כל הבעיות". בניתוח גורמי התוויה מביע העורך סברתו, שאין זו תוצאה של אהבה פתאומית, אלא "נוכחו לדעת, כי חיי הממלכה דורשים חוק ועצמה פנימית... עמידה על מקום אחד בהפכת לקפאון... צריך היה לבוא איזה זעזוע, סימן של תנועה והרגשה...".⁴¹

צירי גאליציה המזרחית המקורבים לד"ר רייך היו מדגישים את היציאה מן המבוך "מעבר לנקודה מתה, בה שקעו היחסים מן הרגע של תחיית פולין". הסינאטור ד"ר וורצל מחשיב את התוצאה החיובית של המשא-ומתן לא רק ביחס להנחות ממשיות, אלא, ובעיקר בשבירת השלילה השוררת עד כה מצד הממשלה והציבור ביחס ליהודים, ובכך מאובחנת נקודת המיפנה.⁴² ד"ר דוד שרייבר כורך את ההגשמה במידת ההבנה מצד הגורמים הממשלתיים, אך לא פחות מהם מצד אלה, המכוונים את דעת-הקהל הפולנית.⁴² אפילו ד"ר אינזלר, שנמנה על מבקרי ד"ר רייך, ועתיד היה לנטשו ולהצטרף לנאמני גרינבוים, מביע הפעם הערכה חיובית "בעצם היישור של שטח המריבה, החיוני לשני הציבורים". הוא מודה, שמלכתחילה התיחס באי-אמון לכוונות הממשלה ביחס להסכם אמיתי. כיום עליו להודות ברצינות גישה, אם כי היא שואפת להשגת מטרתה במינימום ויתורים מצידה, בפרט במה שנוגע לשוויון הכלכלי... ההבדל מתבטא בכך, שהחוקה נותנת יותר (— אבל על הנייר), לעומת ההסכם — הכולל אמנם פחות, (אבל במציאות...).

אנו חייבים תמיד להיות מוכנים לשיחות שלום, כדי להוכיח בכך גם במקרה של מאבק חריף, שאין אנו ששים לקראת מלחמה...".⁴²

בדומה לכך רואה העורך והציר פרוסטיג, שהיה ידוע בעמדתו העצמאית, "שחוצאה חיובית של המשא-ומתן תקל עלינו במאבק על זכויות לאומיות ואזרחיות... הפעם מגלים מדינאי הימין בממשלה כוח ואומץ לשינוי פני החזית ביחס אלינו... זה עשוי ליצור אפשרות לשיתוף פעולה גם מצד הסיעות בסיים, אשר כה לחמו נגד כל פירצה

39 מאמרו של Oberländer : *Ewolucja i punkt zwrotny*, N. DZ., 5.3.1926, וכן החלטות של הנהגת האנדזיה על-פי: A. Bęcikowska, *Stronnictwa i związki polityczne w Polsce*, Warszawa 1925.

40 א"צ 14/13; המכתב נשלח ב-27.6.1925. בהודמות זו מציע מתתיהו מיזס לחשוב יותר על ענייני תרבות ולהקים מכון למדעי-היהדות כדוגמת אלה שבגרמניה ובארצות אחרות.

41 היום, גל' 152 מיום 3.7.1925.

42 N. PRZ. מיום 30.6.1925.

מסוג זה⁴³. בשיחותיו הרבות עם אישים פולנים התרשם, שכולם היו מרוצים לו היה המשא-ומתן מסתיים רשמית בחיוב, ורבים ביותר החוגים בקרב היהודים, המקווים מכך למעט רווחה באווירת הדיכוי הכלכלי, הפוליטי והתרבותי⁴⁴.

ההתלהבות התחילה לפוג כעבור כמה שבועות, כאשר משתרר חוסר-מעש, ופרט לפירסום 12 הנקודות באמצע יולי אין מרגישים בצעדים ממשיים לתיקון המצב. ביטוי לחרדה תוך צפיה מצוי במאמרו של ד"ר יצחק שוורצברט "שחרית או שלפוחית בורית"⁴⁴. המחבר מודאג מן הדממה לאחר הופעת המיסמך הראשון בדבר 12 ההקלות, שאושרו על-ידי מועצת השרים. אין מדברים על תקנות ממשיות, אלא שומעים על התיעצויות. מתגנב ללב החשד, שהועלה בעיתון הסוציאליסטי 'רובוטניק', שכל עיקרו של ההסכם לא היה אלא ביום לצורך נסיעת שר-החוץ. "הציבור היהודי התיחס לענין באופן נעלה, אידאלי, מנקודת ראות המוסר הפוליטי, בעוד שעיתוני הימין ראו בזה סחר-מכר בעלמא. מהם היו מרוצים, שהעסק טוב ויש שבאו בטרוניה כלפי הממשלה, שהוא לא עלה יפה. אחינו באמריקה הביעו רגשי חיבתם לפולין... אנו עושים מה שביכולתנו, כדי לחזק אותם היסודות בציבור הפולני, המתחמים לשאלה היהודית באמונה וביושר לב... בידי הממשלה היוזמה..."⁴⁴.

אין אחדות בעמדתם של חוגי המתבוללים למיניהם. יש מהם המהללים מעל דפי העיתון Rozwaga את ההסכם ורואים בו סימן לשובם של הצירים הציונים מדרכם המוטעית בעבר. "אין זו מפלה, אלא הודאה אמיצה... גרינבוים אישיות נקיה מבחינה מוסרית, אך בלתי אחראי מבחינה פוליטית, היווה גורם דוחה בכל אפשרות של הידברות..."⁴⁵. לעומתם הביע ד"ר אדולף גרוס, מתבולל מקרקוב, מעל דפי הבטאון הסוציאליסטי Naprzód⁴⁶ ביקורת חריפה על ההסכם, שאין בו משום הסדר הבעיה. לדעתו ידעו במערב לסגל את המגטליות היהודית לסביבה, בעוד שההסכם הנידון, לא זו בלבד שאינו תורם להתקרבות ההדדית, אלא אף זו שהוא מגביר את הפירוד התרבותי והחברתי, אותו לא יבטלו כמה הנחות בתחום התקנות המינהליות. רק בדרך ממושכת של חינוך משותף טמון הסיכוי לשינוי באורח המחשבה ולהתקרבות דעת הקהל, בעוד שהבידול מעמיק את התהום המפרידה. אותה מורת-רוח מן ההסכם מגלים גם אקדמאים יהודים מתבוללים שבאגוד Zjednoczenie, אשר אינם נרתעים מלנצל אסיפות, בהן נואם גרינבוים נגד ה"אגודה", לשם פיזור כרוזים של הזדהות עם המרצה נגד ההסכם שנתקבל⁴⁷. מבקרי ההסכם בתוך המחנה הציוני ומתבוללים למיניהם נפגשו איפוא בהתנגדותם ל"פשרה". המאבק בתוך ה"קולו", המייצג מחנות שונים ביהדות פולין ותפיסות שונות על דרכי המלחמה המדינית ומטרותיה, צירף את מערכת הכוחות, שהעלתה בתחילת 1925 את ד"ר רייך להנהגת החוג הפרלמנטארי. בוויכוח על אופי נשיאות ה"קולו", בין ראשות יחיד לבין ראשות של חבר, הוכרע עקרונית בכיוון לחיזוק הסמכות. נושא התפקיד רשאי לפעול לפי הכרתו לאחר הסכמת החוג. בעיקבות הוועידה

43 CHW. מיום 29.6.1925 (להלן ביטוי לאכזבתו — עיין בהע' 107).

44 ביטאון עברי בשם 'שבועון', גליון מס' 1, מיום 14.8.1925.

45 על-פי N. PRZ. מיום 15.7.1925.

46 על-פי CHW. מיום 29.7.1925. המתבולל ד"ר גרוס היה ציר בפרלמנט האוסטרי, ויריב מובהק לד"ר טהון הציוני. דבריו בנידון מובאים במאמרו של Pokłosie — Heschel.

47 על כך ראה במאמרו של ד"ר רייכמן: N. DZ., Nie tędy droga, מיום 1.2.1926.

הכל-ארצית הציונית במרץ 1925 שאפה התנועה לאחד את ההסתדרויות האזוריות באירגון-גג, שלו תהיינה כפופות בענייני המדיניות הארצית. כתוצאה מכשלונן של גרינבוים במלחמה נגד תוכנית הסוכנות היהודית בוועידת ההסתדרות הציונית בפולין הקונגרסאית, הגיעו לשלטון אנשי הסיעה היריבה "עת לבנות". מאחר שה"מועצה הציונית העליונה" הפכה מוסד מחייב את הצירים הציוניים שב"קולו", ירד ערכה של "המועצה הלאומית הזמנית", שבה שלט גרינבוים⁴⁸. הוא ראה עצמו מבודד, אך לא היה מוכן לקבל את הכרעת הרוב. כאשר החל נשיא ה"קולו", הד"ר רייך, בשיחות עם שרי הממשלה, התפטר מחברותו בחוג, כדי שלא לשאת באחריות לנעשה ופירסם בסוף מאי את צעדו זה ברבים⁴⁹. ב-27 במאי 1925 הובא הדבר לידיעת המליאה של ה"קולו" והוחלט פה-אחד, שלא לקבל את מכתב ההתפטרות ולבקש מגרינבוים לבדוק מחדש את עמדתו⁵⁰.

רושם ההתפטרות היה קשה ביותר. באיגרת אישית מיידיו הנמצא אותה שעה בארץ-ישראל, בתגובה על הידיעה בעיתונות בדבר פרישתו, נכתב: "הרושם בין ידידים ואף יריבים מוזעזע. אתה היית היחיד, שברגעים הקריטיים לקחת את כל עומס המדיניות היהודית על שכמך לנתלה בכבוד הראוי לטריבון... לצערנו בגלל התהוות רוב מקרי—הובלה מדיניות ה"קולו" על שרטון... אני רואה פרישתך כמפלה למדיניותנו ומקוה, שכל חברינו יתרכזו מסביבך ולא תשאר מבודד"⁵¹. ואילו בבטאון "פאלק און לאנד" של סיעת "ההתאחדות", העשויה ליחשב כאוביקטיבית בהערכת האישים והגושים המתחרים על ההנהגה, מבקר ד"ר צבי הלר את שיטות גרינבוים—בהתייחסו למהלך הדברים עוד בשנת 1924—אותו "הוא מגדיר כאיסטרטג מזהיר, אך כטקטיקאי גרוע. "חסר לו החוש הנכון לביצוע שיטה משלו... במקום לגבש את מצדדיו מ"המועצה הלאומית" ולנסות לשכנע את הנציגים מגאליציה, הוא נהג ברוגז ומה שלא השיג בדרך רוב פרלמנטארי, ניסה אחר-כך להעביר בעקשנות ובטירור. שיטה זו... גרמה להתפרקות בשורות הקלוב"⁵². אשר להתפטרות גופה משמיע הביטאון את ביקורתו החריפה: "למעשה לא היו לו כל סיבות מיוחדות וחדשות. נגד עצם העובדה של המשא-ומתן לא היה לו יסוד לצאת, כיון שגם הוא לא דחה אפשרות של וועדה בדרגה מיניסטריאלית. ואילו אם מדובר בצורת הטיפול של ד"ר רייך, הרי ודאי שלא היה מקום לכך, שמנהיג אחראי כמוהו יסתלק לפני סיום המשא-ומתן. גם אם נמצאים באופוזיציה קיצונית ואין אומון בכוונות טובות של הממשלה, אפשר בכל זאת לקבל את הסיכון של וועדה מעין זו"⁵³.

בינתיים פתח גרינבוים במסע פומבי נגד השיחות המתנהלות, מסע שיצר בציבור רושם של חבלה מכוונת. העתונאי נתן שוולבע שלל וויכוח בעיתונות על סיכויי המשא-

48 על מאמציו של גרינבוים לקיים את המועצה הזמנית "למרות שמרבית הסיעות המשתתפות נוטות לגטשה", אפשר ללמוד מפרוטוקול מאלף של ישיבה מיום 15.1.1925, שהשתמר בתיקי גרינבוים: א"צ 127/85; עיין להלן הע' 60.

49 כתבה על ראיון עם כתב איט"א, מה מתרחש בחיים הפוליטיים בפולין, בתיק: א"צ 127/323. הערכה דומה מופיעה בעיתון—במעבר, אדר תרפ"ה, בדברים הבאים: "גרינבוים זה שהיה שליט על שומעיו... שידע בכל פעם להשתיק את מתנגדיו ולהעמיד הכל על קוצו של יד—אפס כוחו הפעם ויפול".

50 א"צ 127/323 מיום 29.5.1925.

51 א"צ 127/323 מיום 9.6.1925. החתימה נראית להיות של Jährblum.

52 פאלק און לאנד מיום 25.7.1924.

53 שם, 28.5.1925.

ומתן לפני שנקבעו העובדות. במיוחד מגנה הוא את המאמר התריף "ערבות חו"ל" ב'היינט', אשר בו התקיף גרינבוים בצורה חד-משמעית את המשא-ומתן ונמצא מכשיל את מנהלי השיחות גם בשמו.⁵⁴

בראשית יוני הפליג גרינבוים לארץ-ישראל בעוד אנשיו ממשיכים לנהל את האופוזיציה בתוך ה"קולו". הוא היה מקבל ידיעות שוטפות על מהלך העניינים, אך בהיעדרו נפגמת החזית האחידה של נאמניו. במכתב מיום 22 ביוני רומז ד"ר הרטגלס למתרחש בוורשה. "אנו משחקים כאן משחק גרוע; והצרה בכך, שחברייך הטובים מקלקלים ביותר... מזלי שאינני משתייך אליהם..."⁵⁵. יש להניח, שהרטגלס רומז בכך לחילוקי הדעות בקרב אנשי גרינבוים עצמם. במשוער הכוונה לנציגי הקבוצה במועצה הציונית העליונה, ד"ר דודזון וקלמל, התומכים כנראה בדרכו של ד"ר רייך, בעוד האחרים כמו הרטגלס, רוזנבלט, סטוצ'ינסקי, ויגודסקי וקרנר הודיעו בתזכיר שפורסם בגליון 'חווילה' מיום 29 ביוני, שהם מסלקים מעצמם את האחריות על המשא-ומתן, מאחר שדרישות יהודיות חשובות לא הובאו בחשבון.⁵⁶

הענין שימש נושא לתגובה חריפה מצד ד"ר איגולר, הרואה בכך "פעולה המשוללת את מידת האחריות, שהאוכלוסיה היהודית רשאית לתבוע מנציגיה. האופוזיציה המחריפה של חברינו אלה ברגע האחרון, מעמידה את כל הענין באור מוטעה ומסוכן עבורנו... ההסכם אינו עסק מפלגתי ועל-כן אסור למי שהוא לעשות ספקולציות ליוקרה של סיעתו. ביחס כזה או אחר למשא ומתן תלויה טובת הכלל היהודי"⁵⁷.

בינתיים הגיעו השיחות לסיומן המוצלח. גרינבוים היה עוקב מרחוק אחרי הנעשה בזירת וורשה ומעודכן היטב במצב. עדות מאלפת לכך כלולה בקיצור נמרץ במכתב מיום 21 ביולי שנשלח מלודו' על-ידי אדם המהימן על גרינבוים, והמודיע לו: "הזמן פועל למענך, קווה לטוב"⁵⁸.

גרינבוים שב לוורשה בסוף יולי, כאשר תחלו כבר להסתמן בצבור סימני המבוכה, לאחר שפגה ההתלהבות הראשונה שלוותה את פירסום דבר "ההסכם". בשיחתו עם עיתונאי מ'נאש-פשגלוד' אמר, שאינו מתכוון לחדש פעילותו בזירת הסיים, אלא לנקוט עמדה של צופה פאסיבי. לדעתו חייבת היתה האופוזיציה הציונית לפרוש מה"קולו" כמסקנה מהתנגדותה לדרך הנשיאות שבהווה. העיתונאי הסיק מדברי גרינבוים, שישאר מחוץ לתחום ה"קולו" ואף אדיש לגורל "המועצה הלאומית הזמנית", ששימשה עד כה מכשיר מדיני בידו.⁵⁹ הרגשת הבדידות המתוארת מתאשרת ממכתבו של גרינבוים למוצקין בקשר להכנות לקונגרס המיעוטים, העומד להתכנס בראשונה בג'יניבה (ראה להלן). גרינבוים מתוודה, שהיה רוצה מאוד להשתתף בקונגרס זה, אך אין לו סיכויים רבים, כיוון שה"קולו" לא יבחר בו ו"המועצה הלאומית" השיבה את רוחה לאלהים"⁶⁰.

54 מאמרו של ג. שוולבע: O taktyce koła żydowskiego, N. PRZ., מיום 23.5.1925.

55 א"צ A127/323 מיום 22.6.1925.

56 CHW. מיום 29.6.1925.

57 שם, 30.6.1925.

58 א"צ A127/323 מיום 21.7.1925.

59 N. PRZ. מיום 26.7.1925.

60 ארכיון מוצקין: א"צ L9/209 מיום 29.9.1925 והשווה בנידון, לעיל הע' 48.

הלך-הרוח בחוגי מעריציו של גרינבוים לאחר פרישתו, עולה ממכתב של ליאון מינץ, עוזרו המסור בעבודת "המועצה הלאומית", אשר כתב מכתב זה אל גרינבוים. בהתייחסו להוצאה הפומבית האחרונה, בה הביע גרינבוים התמרמרות עמוקה כלפי נאמניו בעבר, מוכיח מינץ כדלקמן: "לדעתך תומך הציבור היהודי, בעצם שתיקתו, בקו הפשרה של ה"קולו" ומוחק את הישגי פעילותך בזירת המלחמה למען מחר טוב יותר עבור יהודי פולין... עם פרידתך לא שכח אותך אף יהודי בעל הכרה לאומית וזכויותיך ידועות לנו היטב... ראינוך בעבודה ושמך קשור תמיד באופן אורגני ביהדות פולין... פרישתך ברגעים קשים של חיינו היתה משום משגה כמו אצל קירנסקי... חסר היה גרינבוים, היהודי המסוגל לרכא באיבו את מאמץ הפשרה של רייכים, טהונים וטרנסקרים למיניהם... החלה המערכה. העיתונות וה"קולו" הובילו אותנו באף, סתמו את פינו ולא היה מוצא אחר מאשר לשתוק ולתכות"⁶¹. בהמשך מתאר מינץ את הלך-הרוח באותה אסיפה, בה הואשמו הבוחרים, החיילים הנאמנים, על-ידי גרינבוים, שנתנו כאילו חיפוי לביבזו מפעלו. רק מתוך כבוד אליו לא הושמעו מחאות. עתה במבוכה בה הם נחונים, בקשתם ממנו שינהיגם. מינץ ממריץ אותו להתאזר לפעולות הסברה ולהחתמה המונית, ואז יווכח, שה"קולו" והציבור כולו ילכו אחריו למלחמה למען זכויות לאומיות⁶².

ואכן שב גרינבוים כעבור זמן קצר — עם התגברות רגשי האכזבה ובעקבותיה רוח אופוזיציונית בקרב הציבור — לפעילות מוגברת וריכוז מסביבו את המתנגדים. הוא מפרסם, במאסף חדי-פעמי באידיש בשם 'על המשמר' — במאמרו 'על חטא', את עיקרי האשמותיו נגד ה'אוגודה': "המישגה אינו בקלות-דעת או בתמימות בלבד, אלא בהיעדר הבנה, שאין זו שאלה של הסכם עם הממשלה, העשויה אמנם לעשות הנחות מסוימות. דרושה תוכנית שלימה, עליה להסדיר את סבך השאלות, לספק את דרישותינו העיקריות, ולכן דרושה הסכמת המפלגות [הפולניות]. [אף] הכרחי לשנות את האווירה בקרב הפקידים. לא די שהשר ירצה, אלא גם מנהל המחלקה, ראש המחוז, הרקטור והסינט [צריכים להיות שותפים לרצון זה]. אחרת לא תתמלא פקודת השר, אלא תהיה סבוטז'ה וסחבת. האנטישמיות אצלנו והפוליטיקה האנטי-יהודית השתרשו כל-כך עמוק, שהכרח לבצע מהפכה בדיעות ובאווירה... ולכך טרם הגיעה השעה..."⁶².

במלים אלה נגע גרינבוים בנקודה המהותית ואולי אף הטראגית ביותר במסכת השליחות של נציגי הציבור היהודי בפולין. לפי מה שהסיק מניסיון השנים האחרונות, הרי אין בעצם טעם רב בכל הפעולה. מה שגוהר לעשות אינו אלא לקיים מערכת הגנה תוך עמדת מאבק מתמיד, אשר סיכוויי רק להגביר עוד יותר את הניגוד הקיים, ללא כל תווה בכיוון לתמורה. ברם עובדה היא, שבשנים 21—1920 טרם גרינבוים עצמו לנהל משא-ומתן עם וועדת-שרים בתקופה של חילופי ממשלות תכופים, כיוון שראה בכך את חובתו להיענות להזמנה לשנוי כל-שהוא. אי לזאת קשה לקבל את טיעונו ביחס לממשלת גרנסקי, שהיתה יחסית היציבה מכל קודמותיה במשך שנות קיומה. אמנם, בהרצאתו באסיפת-עם בקרקוב בינואר 1926 הסביר, שבמשא-ומתן עם הממשלה בעבר, נסוגו הצירים היהודים כשנוכחו לדעת, שיש בו רק תפאורה חיצונית ללא רצון טוב

61 א"צ A127/323 מיום 11.10.1925.

62 א"צ A127/21 מאוקטובר 1925.

לגופו של ענין⁶³. לו היתה בקורתו לגבי עצם ההסכם מתחילה רק באוקטובר, כשנתערערו סיכוייו, היתה עמדתו מסקנית לפעולתו בעבר. אך עובדה היא, שמלחמתו הציבורית הגלויה החלה עוד במאי, כשהשיחות היו בעיצומן, והיה מקום למצות את האפשרויות, הגלומות בקוניקטורה הפוליטית. מכאן אדם למד על מידת נכונותו של גרינבוים לקבל מרותם של אחרים. עם זה, אין להתעלם מהמהותי שבהתנגדותו, שכן סבר עקרונית, כי "בהסכם כרוכה סכנה, כיון שהוא מחליש את כושר ההתנגדות של היהודי במאבקו לשוויון מלא"⁶⁴. בלבוב הסביר את עמדתו העקרונית: "אינני אויב לפולין, אינני נגד משאומתן ואינני רוצה לנהל מלחמה כשזו מזיקה. אני יודע, שהננו מיעוט ואיננו יכולים לחשוב על מרד ומהפיכה... אנו חלק מאומה גדולה בעלת ערכים והשפעה... על-כן סיפקנו או מרירותנו הופכים לקלף פוליטי שאסור לבזוז"⁶⁴. והוא טוען, שעת המשאומתן וה"אוגודה" היתה שעת-כושר להשגת המאכסימום; אלא שחולשת המנהיגים החמיצה אותה: "אקטיביות פירושה מאבק על סיפוק דרישות. אינני מפסיק להלחם עד שלא אשיג את השוויון. היתה קוניקטורה לפני יציאת סקז'ינסקי, שאפשר היה לנצל להישג מירבי. פולין אינה יכולה להרשות לעצמה מלחמה במיעוטים שלה... לנהל מדיניות הרוב, פירושו—דכוי המיעוט. הציונות קבעה מכבר, שהיהודים הולכים עם המדוכאים. בפריז ב-1919 הצבענו ראשונים על בעיית המיעוטים ופעלנו רבות למען קביעת האמנה"⁶⁴. נתן שוואלבע בעמדו על טיב דרכו של גרינבוים במאמר המוקדש "למשבר הפוליטיקה היהודית"⁶⁵ הסיק, שיסודה באידיאולוגיה ציונית שמעיקרה היא בלתי מרוצה מתנאי הקיום של גולה. זהו שורש נטייתו של גרינבוים לאופוזיציה, כל עוד לא הושלט העיקרון של מדינת-לאומים, המאפשר הקיקה לפיתרון השאיפות היהודיות שלא במסגרת הגלותית של המדינה הלאומית. לכן היה גרינבוים, הנערץ בשעות התרוממות וברגעי מאבק מלהיבים, נעזב לפתע על-ידי ההמונים, שאינם מסוגלים לשמור לו נאמנות מתמדת בדרכו המיוחדת, שוללת מסגרת הקיום של גלות גם בארצות-נכר. שכבות הביניים בציבור היהודי, הנתונות אותה שעה בשפל כלכלי שאפו לפתרונות במסגרת הישנה, ולו חלקיים. הטקטיקה הלוחמת שלו תאמה הרבה יותר את מתנגדיו המדיניים בפרולטאריון היהודי⁶⁵. מכאן האהדה לתפיסת גרינבוים בעיקר בקרב הנוער, אפילו בגאליציה. אלא שיש לזכור כי הנוער החלוצי טען להתייחדות לפעולה ציונית למען ארץ-ישראל בלבד. גרינבוים אף נהנה מהילת המאבק נגד הקמת הסוכנות היהודית, כמערכה דימוקראטית-ציונית, שעיצבה את דמותו כלוחם נגד הנכבדים, ולמען ההמונים. סגנונו התוקפני הלם את היסוד המהפכני שבו. ד"ר ברקלהאמר, עורך 'גובי דו'ינג' מגנה את שיטותיו בתור "דרכי פולמוס, המרעילות את האווירה, שאינן מקובלות אפילו כלפי יריבים פוליטיים"⁶⁶.

מכל מקום צדק אותו ידד ש"הזמן פועל לטובתו". חדשי הסתיו 1925, בהם השתררה תחילה מבוכה ואחרית אכזבה, בישרו את כשלון המדיניות של ה"אוגודה". מכלול הגורמים בסבך היחסים היהודים-פולנים עשה אותה שעה לתגבר את שורות נאמניו

63 נאמו בקרקוב על-פי דיווח בגליון N. DZ. מיום 14.1.1926.

64 א"צ A127/323. תאריך ההזמנה מיום 6.1.1926.

65 המאמר: N. DZ., Kryzys polityki żydowskiej: מיום 19.2.1926.

66 Jak to nazwać בשולי מאמרו של גרינבוים ב-היינט, א סוף צו א שקר, N. DZ. מיום 12.4.1926.

של גרינבוים בתוספת אוהדים, אף מקרב פעילי הציונות בגאליציה המזרחית, אשר תמכו עד כה בד"ר רייך.

ד. יחס הצבור הפולני

פרט לתגובות עיתונאיות במאמרי מערכת או בכתבות רגילות, ננקטה עמדה לגבי ההסכם מצד מכווני דעת הקהל הפולנית בראיונות לעיתונים היהודיים. בשעת המשא-ומתן מורגש בדרך כלל יחס חיובי עקרוני בקרב אנשי השמאל והמרכז הפולני, והשלמה תוך הסתייגות מצד דוברי הימין. בא-כוח 'נייער היינט' הצליח לדוֹבב בנידון כמה מעורכי הבטאונים הראשיים של פולין באותם הימים.⁶⁷

רובם החשיבו את הנכונות לפשרה. לדעת קאז'ימירז סמוגורז'בסקי מן ה-Rzeczpospolita, כרוכה היא בתהליך העלמות האנטישמיות הנראה בעליל: "האנטישמיות כבר נמאסה לציבור הפולני. התקרית הפעוטה ביותר של טבחית פולניה עם יהודי בחשמלית הופכת באווירתנו לקונפליקט גזעי. עם ההסכם תאבד האנטישמיות ההמונית מחריפותה ותגווע".⁶⁸ איגנצי רוזנר מן ה'קוריר פולסקי' קבע בפסקנות: "האנטישמיות היא אידיוטית, בלתי מוסרית ומנוצלת באורח דימגוגי על-ידי גורמים בלתי אחראים... עובדה מענינת: האיכר הפולני אולי אנטישמי מבחינה מדינית, בסיים מייצג אותו "פיאסט" (סיעתו של וויטוס — ה.ש.), שהוא ביסודו אנטישמי. אך במציאות חי האיכר בשלום עם היהודי. אני קובע זאת על-פי הסתכלות ממושכת בחיי הכפר".⁶⁹ דיעה פסקנית יותר, אך מפוכחת ומעוגנת במציאות החברתית, מביע עורך Styczyński, Głos Prawdy, שהיה מנאמני פילסודסקי: "שום ממשלה לא תילחם באנטישמיות, כיון שהיא מושרשת בציבור ובהמוני הפקידים, שמגעים עם הממשל המרכזי רופף. עם זה אפשרי סילוקה... אם העמים יפגשו מתוך עבודה משותפת. לשם זה חייבת הממשלה להתיר כניסת יהודים לעמדות ממלכתיות... הפקיד והפועל הפולני עם היהודי יתקרבו בתהליך מתקדם... תיווצר ידידות בין יחידים... עלינו להפגיש לא רק מדינאים אלא ציבור עם ציבור".⁷⁰ ובהמשך לגבי סיכויי החלשת האיבה מתבטא הנ"ל בשבועונו: "...הממשלה יכולה לעשות הרבה להפגת המתחים במסגרת החוקים הקיימים, כי הרבה תלוי בצורת הביצוע... ממשלת גרבסקי חזקה למדי, כדי להלחם נגד גילויי אנטישמיות במשרדים, בבתי-משפט ובבתי-הס... חוק רע אפשר לבטל, אך שבעתיים קשה לפעול נגד הרעל, שהוחדר לגשמת האומה על-ידי לאומנות וזאולוגית הזוכה לתמיכה מצד מנגנון ממשלתי...". האופי התועלתי השקוף המאפיין את המשא-ומתן בין הצדדים, נותן טעם לפגם, כיון ש"זכויות אזרח אינן אובייקט לעיסקה, תמורתה אפשר לדרוש פצוי הולם מחלק האוכ'לוסיה... השמדת האנטישמיות זהו הצו הראשון והאלמנטרי של הממלכתיות הפולנית". עם זה מפפק המחבר, אם אמנם תעזי הממשלה בהרכב הקיים לצאת למלחמה גלויה ועקבית באנטישמיות.⁷⁰

67 האישים המובאים בנידון הם: Smogorzewski (Rzeczpospolita); Rosner (Kurjer Pol-ski); Koskowski (Kurjer Warszawski); Styczyński (Głos Prawdy); Stroński (Warszawianka).

68 על-פי CHW. מיום 11.6.1925.

69 כנ"ל.

70 על-פי N. PRZ. מיום 16.6.1925.

העיתון השמרני מקרקוב Czas, שעמד בקשר עם סקו'נסקי, הבין את הקשיים במשימת הממשלה ועם כל פיקפוקיו בשקיעת האנטישמיות המושרשת, מביע תקווה, ש"אם סטניסלב גרבסקי לא יגמט לחלוטין על-ידי מפלגתו באותו ענין של הסכם יהודי, יעלם מחיינו היסוד של המכירה הפומבית של אנטישמיות צעקנית, המשמשת מכשיר להשפעה פוליטית, ובכך יגיע לטיהור האוירה..."⁷¹.

אפילו בולסלב קוסקובסקי, עורך 'קורייר וורשבסקי', המקורב לאנדציה, קיווה להסדר, אם לא לפיתרון, שהוא מפוקפק בשל סבך הבעיה. מכל-מקום הכרחי להגיע ל"מודוס וינגנדי" בין שני הציבורים ויש להעמיד את הדברים בצורה ברורה, האפשרית במשאומת, שחייב את היהודים לנסח בצוואת ובבהירות את דרישותיהם⁷². זמן מה לאחר חתימת ה"אוגודה" הוא מסביר, כי מבחינה אורחית-כללית "אין למדינה כפולין, שלה אוצרות טבעיים, כל ענין בכך, שאיזה חלק מאוכלוסייתה יהיה נתון לתהליך של דילדול, העלול להתנקם על-ידי תיגבור גורמים מהפכניים בקרב. אדרבא, היא מעונינת לעודד כל כוח יוצר ולעזור בחוץ-לארץ רושם של כלכלה דינאמית, העשויה להעמיק את האמונה בעתידנו ולסתור את הדיבורים על "מדינה עונתית"... בדרך זו ניתן ליצור קוניקטורה נוחה למימוש העקרונות, שבוטא בדברי הסברתו של הד"ר רייך, כדי שהציבור... יוכל לשנות את השקפותיו על השאלה היהודית. ללא שיתוף פעולה אין לדבר על יציבות המדיניות הממשלתית ועקביותה... נקווה שהיהודים ייכנסו למסלול שיקל על החברה הפולנית לתפוס את המניעים, שהביאו את הממשלה להבנת המצב..."⁷³.

אף העיתון הפופולארי מקרקוב 'J.K.C.' הידוע בגמישותו, הביע צער על-כך, שלא הגיעו להסכם מעין זה עם הקמת המדינה. הדבר היה תורם רבות לליכודה ולא היה צורך ללכת לקראת הנחות כה מרחיקות-לכת ואפשר היה גם להמנע מן המגע עם הציונים, המוכרים כיום בתור הנציגים העיקריים של היתדות. "אך כנראה נעדרו הנתונים הפסיכולוגיים הדרושים לכך והכוונה מצד היהודים, באשר נטייתם היתה לצד גרמניה ותחיית פולין הפתיעה אותם... כיום מתחיל ההמון היהודי להבין, שפולין היא עובדה שבמציאות..."⁷⁴.

לשיקולים של טקטיקה ואופי ציבוריים מצטרפת לפרקים נימה מעמדית. העיתון הימני 'ריפובליקה' מלודו' ביקר את עצם המשאומתן בשל הרושם בציבור, "כאילו נוהל בין נציגי שתי מעצמות המעונינות בהתקרבות מסויימת"⁷⁵. אך מצד שני נאמרה בעיתון זה, מפי אחד ממנהיגי האנדציה, בחינת התועלת העשויה לצמוח למחנה הימין מרכישת יהודים כבעלי-ברית לו: "ההסכם עם היהודים נראה לי חיובי והכרחי, באשר הם אלמנט מסחרי שקט ובלתי מהפכני, והמטטר יוכל להישען עליו, כבארצות המערב. בענין הריפורמה האגררית חייבים הם ללכת עם הימין, כי בכך תלוי האשראי מחוץ-לארץ והדבר חיוני גם למסחר. אך ההסכם עצמו בא מוקדם מדי ומוטב לדחותו עד לאחר הבחירות, כיון שסיסמה אנטי-יהודית היא מכשיר מצויין..."⁷⁶.

71 שם, 27.6.1925.

72 CHW. מיום 11.6.1925.

73 N. PRZ. מיום 9.7.1925, מובא מתוך Kurjer Warszawski.

74 N. PRZ. מיום 28.6.1925 מובא מתוך Illustrowany Kurjer Codzienny (I.K.C.).

75 N. PRZ. מיום 30.6.1925.

76 כנ"ל.

אף מנהיג הפ.פ.ס. ממוצא יהודי, פליקס פערל, אינו מהסס מלהדגיש במאמר ראשי בבטאון המפלגה 'רובוטניק', שהאינטרסים המעמדיים הימניים הם המגרעת העיקרית בכל סוגית המשא-ומתן והוא רואה בה שריד של השיטה האוסטרית בבחינת תימרון פרלמנטארי זמני. פערל קובע, שמבחינת השותפים להסכם נעשתה עבודה נבונה, באשר הסכימו ביניהם יסודות חברתיים ימניים, שלהם אינטרסים משותפים על בסיס הקאפיטאליזם.⁷⁷

אך בדרך כלל קיים השמאל שתיקה יחסית מסביב לכל הפרשה. מתקבל הרושם שהיתה בכך משום טקטיקה מכוונת, לחכות לחתימת הסכם עם היהודים, כדי להחליש את מערכת ההנהגה הדימאגוגית של הימין, אשר נעזר בתעמולתו נגד השמאל באנטישמיות.⁷⁸ לאחר השלמת המשא-ומתן נפגש נשיא סיעת פ.פ.ס., ברליצקי, עם הד"ר רייך והצהיר, שהוא רואה בהסכם צעד קדימה להסדר היחסים, שממנו השתקת הדימאגוגיה והשוביניזם, אשר הדריכו עד כה כל דיון או הצבעה. הוא הביע אף תקוותו, שהדבר יאפשר לשמאל לנקוט גישה עניינית לבעייה היהודית.⁷⁹

לאחר שנתפרסם המעמד החגיגי בלשכת ראש-הממשלה, התגבר גל ההערכה בעיתונות הרצינית. אך מצדדים שונים נשמעת גם נימת ביקורת על עצם המיקוח בנוסח ההצהרה. רוזנר הנ"ל רואה בהצהרה היהודית גורם חשוב לביסוס התחיבותה המוסרית של הממשלה לתבוע מן המינהל לבצע בנאמנות את הנחיותיה.⁸⁰ בעיניו עיקרו של ההסכם בהחלשת הניגודים מבפנים כצעד לקראת "ההתבוללות הממלכתית". אף סמוגורז'בסקי הנ"ל רואה "באווירה של כנות ורצון טוב שלב חדש וחשוב בגיבוש המדינה הפולנית".⁸¹ בטאון השמאל מלודז' Głos Polski העריך במיוחד בהסכם, "את משמעותו החינוכית כלפי הציבור בעובדה, שהממשלה לא פחדה ולא התביישה לנהל משא-ומתן עם היהודים. בכך זכותה הגדולה של ממשלת גרובסקי, ובפרט של השרים שטיפלו בנושא, באשר הצליחו להוריד מעצמם את הטירור של קבוצה, הבונה את הקריירה שלה על טיפוח האנטישמיות".⁸² על רקע התגובות החיוביות בציבור עולה מחדש הצעת הקוריה היהודית בבחירות לפרלמנט כהשלמה למגמת ההרגעה. בעיתון Słowo מוילנה נאמר, שאם לחסל את רשימת הגוש — רוצה לומר "גוש המיעוטים" — "האנטי-פולני ואנטי-ממלכתי", שמגיעתו הנחתה את גרובסקי בשיחותיו, יש לגשת להענקת קוריה לאומית-יהודית, שלה מספר צירים קבוע. היא תבטיח הסכם ממשי ותסלק את הסיסמה המשחיתה בדבר "סכנה יהודית". לאמיתו של דבר גם עכשיו בוחרים יהודים בנפרד ועל-כן מוטב קוריה מפורשת מאשר סמויה, ובכך גם תפוג המתוחות המפלגתית.⁸³

כלפי הוויכוחים המילוליים מסביב לנוסח ההצהרה, הביע פרופ' סטניסלב סטרונסקי, עורך ומדינאי ממנהיגי סיעות הימין (נציג פולין בכנסים של "האגודות למען חברי-הלאומים"), תמיהה מבחינת שני הצדדים: "הרי הצירים היהודים נשבעו כבר שבועת

77 על-פי CHW. מיום 2.7.1925 מתוך מאמר ראשי בעיתון פ.פ.ס. Robotnik.

78 כך מתרשם נתן שוולבע במאמרו: N. PRZ., Pierwsze zgrzyty, מיום 2.7.1925.

79 מובא בכתבה בשם Opadną Opary בגליון N. PRZ. מיום 9.7.1925.

80 על-פי CHW. מיום 5.7.1925.

81 כנ"ל 4.7.1925.

82 כנ"ל 17.7.1925.

83 Słowo מיום 17.7.1925.

אמונים בכניסתם לכהונתם בסיים... פולין אינה יכולה לקבל מאזרחיה הבטחות בדבר תמיכה בכוחה המעצמתי בעזרת אירגוני חו"ל ועיתונאים יהודים — כי יש בכך משום עלבון למדינה... חשוב הוא שה"קולו" יפסיק את מדיניות 'גוש המעוטים' המכוונת נגד 'הפולניות'⁸⁴.

בקרוב סיעות הימין הקיצוני, האמונות על השנאה לישראל, נמתחה ביקורת על השרים והסתייגות מובנת, מתוך חשש להתערערות מעמדן וירידת הסיכוי לרכישת הרחוב. במאמר "בלי מסכה"⁸⁵ מביע הביטאון הקאתולי מקרקוב 'קול האומה' את הירהוריו למראה השמחה מן ההסכם בעיתונות היהודית. לדעתו, עשתה הממשלה שירות גדול ל"קולו", העומד לאחר שש שנות פעולתו בפני פשיטת רגל. "המדיניות הציונית העמידה את עתידם הכלכלי של היהודים בסימן שאלה... בהמוניהם השתררה בהלה... וברגע כזה מצילים גרביסקי וסקוֹינסקי את יוקרת ה"קולו" כלפי פנים וחוץ בנהלם משא-ומתן אתו, כאילו היה זה גורם שווה-ערך". העיתון תמה במיוחד על השר גרביסקי, שבתור איש התורה הלאומית חייב היה לדעת, ש"פאטריסטים אין קונים מאדם ופחות מכל מיהודי... ודאי זול ביותר הוא להשיג הצהרות-שווא, של לויאליות עד להודעה חדשה". בכל הדיבורים על סיכויי מלוות מחוץ-לארץ יש משום חוסר מוסריות, ואין להתעלם מן העובדה, ש"מנדלסונים ורוטשילדים נתנו הלוואות גם לצאר הרוסי שערך פוגרומים... כל יהודי יתן ברצון אשראי גם לאנטישמי, אם יהיה בכך עסק טוב עבורו". מכאן המסקנה, שההסכם אינו מחייב את הציבור הפולני באשר לא יוכל להסכים לביטול מנוחת-יום א' או לוותר על השאיפות לפולוניזציה של המסחר. התוצאה תהיה חחרפת האופוזיציה של ה"קולו" המאוכזב, כי הממשלה לא תהיה מסוגלת למלא הבטחותיה.⁸⁶

רוח זו מצאה ביטוי בשיבת מועצת הסיעה הנוצרית-לאומית, בה הומלץ אמנם לקבל הסברים בנידון מן הממשלה ויחד עם זאת הוטעם, ששום הסכם לא יוכל לעצור בעד המאמצים הבלתי-פוסקים להבטחת אופיה הפולני של העיר, לחיזוק המעמד הבינוני ופיתוח התעשייה והמלאכה הנוצרים.⁸⁷

אך ההסתייגות החריפה ביותר התעוררה ב'אנדציה' (N.D.) עצמה וממנה נאצלה למסגרת 'הגוש הלאומי-עממי', שהיא עמדה בראשו. בין המתנגדים הבולטים נימנו האידיאולוגים של התנועה, כגון רומן דמובסקי ופרופ' גלומבינסקי. האחרון, ששימש גם כיו"ר הגוש, הכריז בגלוי מעל דפי העיתון האנטישמי הנפוץ בהמון, Dwugroszówka, שאין לתת אימון ביהודים. בכל הטכס של חתימת ההסכם מרגיש הציבור פירצה בולטת בכך שלא נאמר במפורש מטעם הממשלה לכתובת האזרחים היהודים, כי עד כה לא מילאו חובתם האלמנטארית ביחס לגדרש מהם במילואות המדינה, בייסוד הבנק הממלכתי וכיו"ב. פרשת עמדתם בשעת המלחמה, ליכוד הגורמים האנטי-פולאנים בבחירות ופעולת בני דתם בארצות-חוץ נגד פולין בתחום הפיננסים — העמיק את אי-האמון; מכאן ההיסוסים והספק בלב הציבור ביחס לפעולת הממשלה ובעקבותיה מופנית השאלה: מדוע יזכו היהודים ליחס מיוחד כאילו הם נציגי מעצמה עצמאית?⁸⁷

84 על-פי CHW. מיום 2.7.1925.

85 המאמר: Bez maski מתוך Głos Narodu מובא ב-N. PRZ. מיום 29.7.1925.

86 הנושא נדון במאמרו של ד"ר י' שוורצברט: Nasza odpowiedz בגליון CHW. מיום 9.7.1925.

על הדיונים במועצת הסיעה הנוצרית מדווח ב-CHW. מיום 15.7.1925.

87 CHW. מיום 30.6.1925 ובעיקר N. PRZ. מיום 9.7.1925.

בישיבת המועצה העליונה של המפלגה (N.D.) נוצר עימות חריף בין מבקרי המשא-ומתן לבין השר גרבסקי, שטען לחשיבות ההסכם ואיים בהוצאת מסקנות קיצוניות במקרה של קבלת החלטת שלילית. בתור פשרה במאבק בין שתי העמדות, נתקבל הסיכום הבא: "המועצה מקבלת לתשומת ליבה את הענין, אך מציינת, שהמשא-ומתן התנהל ביוזמת הממשלה בלבד וללא שיתוף הסיעה"⁸⁸. ההחלטה הפושרת הצילה את שלום הבית במפלגה. בתגובה לכך העיר העיתון היהודי 'נאש פשגלוד'⁸⁹, שהדבר נראה, כאילו ביקשה האנדציה ללכוד שתי צפורים בבת אחת. מחד הסמיכה את גרבסקי לחתימת ההסכם, ומאידך באה בטענות אליו על שהוא נוהג בהתאם לרצונה. הצביעות בולטת בכל הענין, ושקופה הפוילה לעבר המון הבוחרים האוהד.

ראשי הגופים המחקקים, על ההבדלים שבגישתם, אינם מגלים התלהבות לכל הנושא. בעוד שטרומפצ'נסקי, יו"ר הסינט ואיש האנדציה מפוזן, "מסופק מאד באפשרות ההצלחה, מכיון שהמלחמה התקדמה יותר מדי"⁹⁰, הרי רטאי, יו"ר הסיים מסיעת האיכרים, רואה אמנם בחיוב את עיקר המבצע, אך אינו מבין את כל הדיבורים על אישור ההסכם מצד ה"קולו", כי אין מקום למשא-ומתן בין קבוצת אורחים לבין הממשלה, כאילו הם היו שני צדדים.⁹¹

הביקורת הושמעה לא רק בחדרי הדיונים הסיעתיים, אלא גלשה גם לאסיפות-עם, אשר כנראה נערכו בהשראת איגודים או מנהיגים מסויימים. בהן באו לידי חשיבות מפני כוונות רציניות משוערות מטעם הממשלה. בעיתונות הימין פוזרות ידיעות על כינוסי מחאה נגד ההסכם בערים שונות. בדיווח מלבוב מדובר על עצרת המונית מטעם האירגון Rozwój, בה הוקרא מברק מפרופ' גלומבינסקי, שההסכמים שנחתמו אינם מחייבים במאומה את 'הגוש הלאומי-העממי', שבעמדתו בענין יהודים לא חל כל שנוי. ההחלטות שנתקבלו בעצרת מכוונות נגד אי אלה הנחות לגבי יהודים, במיוחד בסוגיית "מנוחת יום א'" וכן נגד ההצהרה היהודית הבלתי כנה בדבר תמיכה באינטרסים המעצמתיים, אשר לאור הנסיון אין להתחסן אליה ברצינות.⁹²

בלחץ החוגים הקרובים לימין, לאור ההתקפות על גרבסקי וכנראה גם לנוכח הקשיים הפיננסיים העלולים לערער את עמדת הממשלה, הוציאה האנדציה חוזר סודי, שמגמתו להרגיע את הסניפים על-ידי הכחשת ההשמצות שפורסמו, כאילו חלה תמורה באידיאולוגיה המסורתית של המפלגה כלפי היהודים. בפירוט הסעיפים של ההסכם מנסים להוכיח, שבעצם לא הובטח שום דבר העלול לפגוע בפולנים, ומכאן שאין מקום לחשש או לכל דיבור על בגידה בעקרונות מקודשים. החוזר מפרש את ההסכם ככולל הנחות בתחומי החינוך והדת בלבד. באשר לענייני כלכלה מדגיש החוזר, שלא נתקבלה כל התחייבות פרט לבירורים במהלך השיחות. אך ברור, ששאלות כגון מנוחת יום א' או הענקת קונצסיות, יסודן בחוקי הסיים ולכן אין לדבר על הנחות הממשלה בנידון. מכל-מקום,

88 מובא ב-N. PRZ. מיום 2.7.1925.

89 כנ"ל מיום 10.7.1925.

90 כנ"ל מיום 30.6.1925.

91 כנ"ל. ראוי לציין, שספק דומה מופיע גם אצל משפטנים אוביקטיביים. מענינת בנידון דיעה

המבוססת בספר K. Grunwald, Das Recht der nationalen Minderheit und der Völker-bund, Wien 1926.

92 על-פי Głos Narodu מובא ב-N. PRZ. מיום 27.7.1925.

לא היה הגוש הלאומי בתור שכזה שותף במשא-ומתן ולא התחייב לדבר. יתר-על-כן, מועצת המפלגה קבעה הנחיות לציריה בדבר הבטחת האינטרס הלאומי באיזורים המעורבים על-ידי התקשרות עם סיעות פולניות אחרות, כדי להנציח את האופי הפולני בערים⁹³. החוזר שרת את מגמות שולחיו מקרב הקבוצות הקיצוניות והטיל מבוכה בקרב החוגים היהודים הקרובים ליוזמי ההסכם. העיתון הציוני 'חווילה' מלבוב מכנה את הסתייגות מוסדות הגוש הלאומי "בריחה מפני האחריות"⁹⁴. ד"ר אינזלר תוקף במאמר ממצה את השיטות הבלתי מוסריות של האנדציה, אשר לפי הבנתו היתה צריכה להחזיר את גרבסקי מכהונתו הממשלתית. אם היא לא פעלה בהתאם, הרי שהיא נושאת באחריות לביצוע לויאלי של סעיפי ההסכם. אמנם הנציגות היהודית לא השלתה את עצמה בדבר הישגים גדולים בנקודות שנתקבלו. מכל מקום ראתה את המהותי ביותר בעצם התמורה החדה שבאווריה, כסתימת-פה לדימוגיה וקץ להסתה. "בתמורה זו הטלנו ייבנו ולא בסעיפים בודדים, אפילו אפשר היה להגיד — זה היה הכל... ומבחינה זו מותר להגדיר את החוזר כמערער על המטרה העיקרית... עמדה כזאת עלולה למחוק את רוב ההסכם..."⁹⁵.

אפשר לראות בהתרוצצות פנימית זו שבקרב הימין סימן להיעדר קו ברור ועקבי, וסביר שדבר זה הקל על נצחונם של אנשי פילסודסקי כעבור זמן קצר. הדים להבנת ליקוי זה אמנם נשמעו לאחר 'הפיכת מאי', כאשר בישיבה סגורה של סיעת האנדציה, האשים סטניסלב גרבסקי את פרופ' גלומבינסקי במניעת ההסדר עם אנשי פילסודסקי בשעתו. הוא שיבץ בטיעון את פרשת עמדתו המחבלת בענין ה"אוגודה" בהטיחו את הדברים הבאים: "מאז שגלומבינסקי התנגד למימוש חלק מדרישות ההסכם היהודי-פולני נחלשה הפרסטיגיה שלנו מחוץ לפולין, וכאשר פילסודסקי ביצע הפיכתו עמדה דעת-הקהל העולמית לצדו"⁹⁶.

ה. כשלון ה"אוגודה" — נסיבות ומשמעות

ההשוואה בין הלכי דעת-הקהל בקרב היהודים והפולנים ביחס לעצם ההסכם ולמידת תכליתיותו, מלמדת על הקבלה בהתפתחות הגישה משני הצדדים. רובו של הציבור היהודי קיבל באהדה את האפשרות של ההסכם כבסיס לשיפור תנאי הקיום, בראותו בעובדה המתפרסמת ברבים על שיתוף היוזמה הממשלתית — עידוד של ממש לתקווה שבלב. חלקים ניכרים בחברה הפולנית, שנתנו אמון בהנהגה הפוליטית, באשר נוכחו בגילויי הייצוב בתחום הכלכלה והמטבע במשך השנה האחרונה, אף היו מוכנים לראות גם בהסכם האמור צעד קדימה לליכוד פנים-ממלכתי. נקודת המבחן בקביעת עמדה לגבי כל הענין, היתה יותר בהערכת מידת יציבותה של תופעת האנטישמיות כגורם בעל תוקף ומשקל בחברה הלא-יהודית, מאשר בבחינת הסיכויים למימוש סעיפים מסויימים בהסדר. ראשי הציבור הפולני היו נכונים לעשות להפגת המתחים, להחלשת גילויי האנטישמיות — תמורת יתרונות, שנראו להם בעליל כחשובים במידה כזאת, שהצדיקו סילוק נשק ההנמקה האנטי-יהודי בפוליטיקה או בכלכלה. אף שני יוזמי הפעולה מטעם

93 כנ"ל. N. PRZ. מיום 17.9.1925.

94 המאמר: CHW., Ucieczka przed odpowiedzialnością מיום 8.9.1925.

95 CHW., „Rezerваты endeckie” מיום 17.9.1925.

96 N.DZ. מיום 30.5.1926 על-פי ידיעה ב'מאמענט'.

הנהגת ה"קולו" ראו בהסכם אמצעי יעיל ביותר להחלשת הגורם האנטישמי, המעכיר את היחסים מזה שנים. ד"ר רייך ביטא זאת בתקוותו "להבריג" את האנטישמיות באמצעות ההסכם במדה כזאת, שאי אפשר יהיה להניעה מחדש⁹⁷. ד"ר טהון ביקש למצוא בהסכמה הרשמית של השותף הפולני, דרך להכריחו ל"חטא לעין השמש במחיצתנו", כדי לעצב בתודעת השכבות הרחבות את האפשרות של שיתוף פעולה גלוי עם היהודים כדרך הגונה לדו-קיום אזרחי במדינה משותפת. הצד השווה אצל שניהם, בהנחה ראציונלית מוקדמת, שקייב סיכוי סביר להשגת מטרה זו במידה מקיפה או מצומצמת ומן הראוי למצות כל דרך אפשרית. לעומתם היה גרינבוים, ביצגו את המיעוט המתרחס בספקנות לכל המבצע, עומד איתן בדעתו, שהאנטישמיות היא גורם בסיסי, המניע את החברה הפולנית ביחסה ליהודים, ואין טעם בכל החישובים הראציונאליים, שאינם עמידים בפני כוח הרגש שבשנאה מושרשת. אי לזאת יש לנצל כל הזדמנות וכל מצב כדי להפעיל לחץ בכל האמצעים העומדים לרשותנו ולהשיג את המירב בכל תחום ובפרטי-הפרטים; אין לתת לפולנים יתרון כל שהוא בלי שיפצונו במידה הראויה.

במקביל לביקורת הקטלנית של גרינבוים על ניסיון ההסכם, הנובעת מתוך העדר יסוד האמונה באפשרות התמורה, המיעוט הפולני המתנגד להסכם מרוכז בחוגים הקיצוניים, שאינם רוצים בשום אופן לוותר אף במשהו על ניצולה של האנטישמיות לכל המטרות האפשריות. מיעוט זה אינו מוכן להרשות חזירת יסודות של הגיון למרחב הרגשות והדחפים, עליהם היה מבסס את שליטתו בנפשות. באופן כזה מתהווה מעין תיאום פעולה של "קצוות נפגשות", בלא שתרכינה בכך, שיש בו כדי לחבל בתוכנית, אשר מצד עצמה היתה חסרה אחיזה איתנה בתנאי המציאות. כדי להשיג תוצאות חיוביות זקוקה היתה לעידוד מצד כל הגורמים הקובעים.

בעת התעצמות הפולמוס הפנימי בשני המחנות, החלו להתרחש מאורעות רציניים מבחון, המסמנים בקיעים ראשונים ביציבותה של הממשלה בעיניים של עוזרים כלכליים ופיננסיים. הממשלה הועמדה בפני מבחן קשה של מלחמת המכס מצד גרמניה, לאחר שפולין סרבה להסכים לתנאים המוצעים לחווה המסחרית החדש⁹⁸. המערכה החלה בסוף יולי 1925 על-ידי הורדת שער הולוטי — המטבע הפולני — בבורסות אירופיות. מאז גם מסתמנת בריחת מטבע חוץ מ'בנק פולסקי' — הבנק הממלכתי של פולין — בשיעור של עשרות מיליונים לחודש. כל הנסיונות לצימצום היבוא וכן תמיכה מכוונת מצד הממשלה לשמירת שער המטבע בשווקי פנים וחוץ נכשלו. היו חילוקי דעות בהנהגת המדינה על המדיניות הנכונה במצב זה. נתגלו גם קשיים בהשגת מלוות חוץ. החל מסוף אוגוסט היו מרבים לדבר על התפטרותו של ראש הממשלה. הבטחון העצמי של הממשלה התערער וחוגי האנדציה היו מפגינים את הסתייגותם מנסיעת שר-החוץ לארה"ב ובכלל מקווי מדיניותו⁹⁹. כן התקבלה החלטה מטעם הסיעה, שעמדתם כלפי השאלה היהודית לא השתנתה והודעותיו של שר החוץ על שנוי בנידון, כפי שנמסר בעיתונות היהודית, משוללות יסוד. משבר הסמכות של הממשלה מעודד את הגברת האיבה ליהודים בכרוזים של

97 N. PRZ. מיום 22.6.1925, וביתר הרחבה במאמרו בביטאון Cofim (נובמבר 1926) בשם:

O celowość polityki żydowskiej w Galucie

98 בגליונות N. PRZ. בימים 21.8.1925—30.7.1925

99 כנ"ל מיום 2.9.1925

'רוזווי'; כמו-כן מופיעות השמצות למיניהן על רקע ירידת הזלוטי. עיתוני הימין מאשימים את הסוחרים היהודים הגורמים לבהלה בשל להיטותם לקנות רק דולרים⁹⁹. באוירה זו של עירעור מעמדה, ורגישותה כלפי דעת הקהל, לא היתה הממשלה מסוגלת לנקוט צעדים של ממש לתיקון המובטח של הקיפוחים כלפי האוכלוסיה היהודית. צרת ה'נומרוס-קלאוזוס' נידונה וחזרה ונידונה; ננקטו חצאי אמצעים וניתנו הבטחות נוספות¹⁰⁰. ב-24 לספטמבר ביקרה נציגות ה"קולו" אצל שר החוץ בענין המצב באוניברסיטאות והביאה בפניו פרטים על שיטות הכשלה מכוונות כלפי יהודים. היא טענה, שהנוער הנאלץ לצאת בכפיה לחוץ-לארץ הינו ממורמר ואינו נוטה לאזרחות טובה¹⁰⁰. השר הודה שיש במקרים המועטים משום סתירה להנחיות ההסכם והבטיח לטפל בענין אצל שר ההשכלה. ואמנם שומעים על פגישת הרקטורים הנערכת ב-7 לאוקטובר, בה הצביע השר על-כך, שהדברים מעוררים הדים חזקים מבחוץ ועל-כן רצוי, שהמוסדות לא יהיו מודרכים באיזה גורם לאומי או דתי שהוא¹⁰¹. בפגישתו עם משלחת יהודית בנידון ניסה השר להצדיק את ההגבלות במציאות שבמכללות והדגיש, שהוא נאמן ל"אגודה", למרות שלא תרמה לגידול הפופולאריות שלו בציבור הפולני. אך שיפור היחסים דורש זמן רב¹⁰².

הד"ר רייך פנה בראשית ספטמבר לראש הממשלה בדבר הקיפוח הכלכלי-החברתי כגון מנוחת יום א' והמנופולים — כלומר קיפוח היהודים על-ידי הסדרים. נאמר לו, שהממשלה נאמנה להבטחותיה. עדיין מגלה הד"ר רייך נימה אופטימית באותה שעה בהצהרות ציבוריות¹⁰³. ביתר הרחבה הבהיר את גישתו בנאום בלבוב בהטעימו, שאף לרגע לא תאר לעצמו, שאמנם יתוקנו למחרת ההסכם יסודות הקיום היהודי. אבל כמנהיג אחראי לא הסתפק בהשמעת נאומים אופוזיציוניים בלבד, אלא חיפש צורות חדשות בלי לוותר במשהו בשאלות המצפון והכבוד הלאומי: "אינני אומר, שבכך נעוצה הגאולה, זהו יעוד הנסינות... אם תכזיב דרך זו במאבק להשגת זכויותינו ננקוט באמצעים ישנים למען מטרתנו... במשא-ומתן לא פסחנו על הכרח ההווה והעתיד כאחד... לא על בעלי הקונצסיות, לא על מנוחת יום א' ולא על פקידים יהודים ואינטרסים דתיים של ההמונים. פעלנו למען זכויות לפיתוח תרבות לאומית וכן לביסוס היסודות של חינוך לאומי ולהכשרת חניכים לאוניברסיטה העברית. בעצם ההסכם עם השרים ניתן אישור להכרה, שלא יתכן שלום פנימי, כל עוד סובלים שלושה מיליוני יהודים, המבקשים הופש לטיפוח תרבותם"¹⁰⁴.

בעוד הד"ר רייך עושה מאמצים להרגיע, ניכרים היו מסוף ספטמבר הסתייגות ואכזבה בקרב ה"קולו" ונטייה לנקיטת קו חריף נגד הממשלה. אנשי גרינבוים הגישו הצעות קיצוניות. התקבלה החלטת-פשרה, שהביעה אכזבה בלי להזכיר במפורש את ההסכם. אך בתחילת אוקטובר כבר נקבע פה-אחד, שהממשלה לא מלאה את הדרישות הצודקות ובתנאי ההכחדה הכלכלית הנמשכת אין ה"קולו" יכול להביע אמונו בה¹⁰⁵. בתשובה

100 כנ"ל מיום 24.9.1925.

101 כנ"ל מיום 8.10.1925.

102 כנ"ל מיום 7.10.1925.

103 כנ"ל מיום 10.9.1925.

104 CHW. מיום 13.9.1925.

105 N. PRZ. מיום 8.10.1925.

לכך ניסה ראש-הממשלה, בשיחה עם כתב הסוכנות הטלגרפית היהודית איט"א, להסוות את חוסר המעש בניסוחים מעורפלים¹⁰⁶. בתגובה לצעד האופוזיציוני הוא מסביר במליאת הסיים, שאין להסיק מעיכוב הביצוע שיש הפרה מצד הממשלה. אסור להתעלם מכך, שחלק מן הטענות בעניני מיסוי ואשראי נובע מן המשבר הכלכלי. תגובה חריפה לשיטות ההתחמקות מצד הממשלה, שהועלתה על-ידי משה פרוסטיג, הציר הציוני ממזרח-גאליציה, שימשה גם הערכה יחידה במליאת הסיים למהות ה-"אוגודה". הוא קובע שבהגיעו ב-4 ביולי להסכם עם הנציגות היהודית פעל ראש-הממשלה כגורם ממלכתי בונה. אבל כאשר סקר אחר-כך את השורות, עליהן צריכה הממשלה להשען, חזר למדיניות של דיכוי יהודים, למרות שבזמנו הכיר בנוק למדינה הכרוך בה¹⁰⁷. בינתיים גברה ההרגשה, שימיה של הממשלה הקיימת ספורים, ואכן באמצע נובמבר התפטר וולאדיסלב גרבסקי בשל מכלול הקשיים¹⁰⁸.

בספר, שהופיע כעבור שנתיים, בו הוא מעריך את מפעלו הממלכתי, נתפס נסיונו להסדר בעיית המיעוטים מתוך מגמת הרגעת התסיסה האנטי-ממלכתית, (נסיון בו הצליח לשתף את טהוגוט עם אחיו סטניסלב), כאחד משני המוקדים של מפעלו. בהקשר זה הוא מזכיר את ההסכם עם היהודים ומסביר: "שמרתי שהוא יבוצע בדיקנות כיון שאני סבור שמבחינתנו יש להסדרים עם המיעוטים ערך חיובי מאוד ובלבד שיתיחסו אליהם בצורה מציאותית. ראיתי בהסכם היהודי הראשון כעין נסיון. ברם, כדי שלהסכם עם מיעוט יהיה ערך ריאלי, הכרח שהתנאים המדיניים הכלליים יהיו נוחים עבורו. המחצית השנייה של 1925 לא התאימה לכך, שנוכל להעביר הסכם עם היהודים. יסודות הכוח הממלכתי הפולני החלו להתערער וברגעים כאלה אפשר לסמוך רק על יסודות הקשורים למדינה... כאשר יסודות כאלה פחתו בקרב האוכלוסייה הפולנית, קשה היה לדבר על-כך, שדווקא יהודים יתנו ביטוי מיוחד לשאיפותיהם החיוביות מבחינה ממלכתית, ותביעה לגילויים כאלה מצדם תראה כחיפוש בעלי-ברית על-ידי הממשלה ברגע שחסרים אחרים. לעולם לא הייתי מוכן להסכים לתפקיד כזה..."¹⁰⁹. כל עוד היה הוא חזק גילו היהודים ענין בהסכם והחלישו התנגדותם לממשלה. "אחרת היה המצב, כשהולוטי ירד, ממשלתי איבדה יוקרה בקרב ההמונים ובכלל זה גם ביניהם. העיתונים היהודים תרמו להסתה נגד הממשלה. אמנם הצירים בסיים היו זהירים יותר, חלקם העדיף להמנע, אך היה חלק שהתקיף בגלוי..."¹⁰⁹.

אמנם יש להתייחס בזהירות לדברים, הנכתבים בעת משטר אחר ועשויים להתפרש כאפולוגיטיקה מצד אישיות הקשורה בממשל הקודם. אבל אין להתעלם מגרעין האמת בכך, שעצם פירסום ההסכם באוירה הציבורית השוררת היה סיכון רציני למעמד הממשלה, סיכון שיכלה להרשות לעצמה ממשלה בלתי-פרלמנטארית אך ורק כשהיא איתנה. המשבר שבא לאחר חתימת ההסכם היה ללא ספק גורם בעל משקל בכשלוננו. אף ההתחמקות

106 כנ"ל מיום 10.10.1925.

107 ספר הפרוטוקולים של הסיים — ישיבת המליאה מיום 20.10.1925.

108 Kożuchowski J., Upadek Gabinetu Wład. Grabskiego, Warszawa 1926.

109 Władysław Grabski, Dwa lata pracy u polskiej państwowości naszej 1924-1925, Warszawa 1927.

בימיה האחרונים של ממשלת גרביסקי הופגנה, כדי להשמיט נשיק מידי המבקרים בסיעות הסיים. בקרב היהודים נצטייר גרביסקי כמי שמנצח על מנגנון הלחץ והאפליה הפיסקאליים והכלכליים כלפיהם. אפילו עיתון 'חווילה' המתון והאופטימי לגבי ההסכם לא רחש אהדה לראש הממשלה, אותו הוא מגדיר — "ערב בלתי מרוצה ובלתי כן"¹¹⁰.

לאמיתו של דבר נטל גרביסקי את האחריות להסכם על עצמו, בקיימו את המעמד החגיגי של פירסומו ב-4 ביולי בלשכתו. אפילו ד"ר אינזלר, שעבר לאחר מכן למחנה המתנגדים, מביע עדיין באמצע אוקטובר את התקווה, כי ממשלת גרביסקי, אשר העיוה להידבר עם יהודים, תתעלה לאחריות ולכוח להגשים הבטחותיה. לדעתו, גם אלה שחלקו על צורת המשא ומתן ופירטי ההסכם, הכירו בחשיבותו כהתחלה בשינוי האווירה¹¹¹.

הפולמוס לא נסתיים עם התפטרות ממשלת גרביסקי. גם כאשר התנאים החדשים ביטלו כל סיכוי להגשמת ה"אוגודה" הוסיפו חסידי ה"הסכם" לראותו נסיון, המחושב לטווח ארוך מתוך שיקולים מציאותיים של שותפות אינטרסים חיונית בין המדינה המתבססת לבין מיליונים מאורחיה. למשל, ד"ר טהון עדיין העריכו בינואר 1926 כ"מפעל בעל ערך הסטורי רב. אל נשלה את עצמנו; אנו מיעוט ולנו אינטרס חיוני להגיע לכלל מדוס-ווייונד"י¹¹². אף כעבור שנתיים החזיק ד"ר רייך בדיעה, שדרכו היתה הדרך התכליתית היחידה כשמולה ניצב רק יאוש¹¹³. הוא נימק דעתו בהגדרת משלו של מדיניות ובניתוח משלו של החברה היהודית והלכיר-רוחה: "מדיניות... היא האמנות להשיג מירב התועלת במינימום המרץ המושקע... האוכלוסיה היהודית אינה חומר מהפכני... עלי-כן אין בדעתי להובילה לבאריקאדות.. ברצוני להשיג לה הפוגה..."¹¹³. הוא פוסל עקרונית את דרך 'גוש המיעוטים' של גרינבוים. שכן מצב המיעוט היהודי ייחודו בחולשתו. "לא נוכל להשתוות למיעוטים שמסביבנו... מאחורי הסלאבים עומד יער של אגרופי האכרים. מאחורי הגרמנים צל המעצמה הגרמנית, ומאחורינו רק אמת וצדק. זהו רכוש גדול, אך בפוליטיקה צנוע מדי לייצוג כוח"¹¹⁴.

ואילו גרינבוים התריע בקרוב עוד באמצע ינואר 1926 על הסכנה שבדרך ה"אוגודה", שאינה אלא אשליה בלבד. "הממשלה הפולנית אינה מסוגלת לבצע הבטחותיה, מכיון שהציבור הוא אנטישמי ואין לממשלה הכוח לצאת נגדו..."¹¹⁵.

בעימות זה שבין ההשקפות, מטשטשים התחומים בין אופטימיזם אוטופי לבין ראייה מציאותית. ד"ר רייך, ששאף לנקוט בקו מציאותי מפוכח ומתרחק מהרפתקנות, השלה עצמו בראיית המציאות בה פעל, באשר גורמים אי-ראציונאליים, הפועלים בעוצמה, הביאו להתבדות הפרוגנוזה שלו. גרינבוים, שראה לפניו בעיקר את הנחשול הרגשי כדומיננטי בציבור הפולני, ראה לנכון לצאת נגדו בנשיק דומה ומתאים לו. מתוך כך הוא הופך בתוקף המציאות הפולנית לריאליסט מובהק.

110 CHW. מיום 16.11.1925.

111 "כן" מיום 12.10.1925, במאמר: Po trzech miesiącach.

112 N. DZ. מיום 6.1.1926. נאומו בוועידת ציוני מערב-גאליציה.

113 מאמרו בביטאון Cofim מנובמבר 1926 (עיין לעיל, הע' 97) וכן נאומו בבחירות על-פי CHW. מיום 13.2.1928.

114 נאומו באסיפת-עם ביום 27.1.1926 על-פי CHW.

115 הרצאתו בקרוב על הנושא: השקפתי על האוגודה, על-פי N. DZ. מיום 14.1.1926.

ו. בחינות כלל-יהודיות ובינלאומיות של הפרשה
ה"אוגודה" מלמדת בעצם מהלך המשא-ומתן עליה על השתורות ה"קולו" היהודי כגורם מוכר בתודעת השלטון הפולני. לא כן היה בעת נסיונות ההדברות שקדמו לה, כאשר לשם תיווך הגיע הד"ר נוסג מברלין על-פי הזמנת הממשלה. הלה מופיע שוב בוורשה ביולי-1924 בזמן הדיונים בסיים מסביב לחקיקת-השלמה בסעיפי המיעוטים. לפי הידיעות על בואו הוא מסתובב בהדרי הסיעות הפרלמנטאריות ומנהל שיחות עם גורמים בעלי השפעה¹¹⁶. אותה שעה מתפרסם בבטאון Drogi Polski, המקורב לראש הממשלה, מאמר על הצורך במפנה לגבי משאלות היהודים¹¹⁷. קשה לקבוע, אם לפנינו עיתוי מכוון ואם אמנם היו לביקור תוצאות ממשיות. נראה כאילו מתחדשת השיטה הישנה להיעזר באורחים רצויים מבחוץ לשם הידברות עם יהודים מבפנים. על-פי מקור מהימן¹¹⁸ נערך בראשית פברואר, 1925 ביקור נוסף של ד"ר נוסג, הקשור ביוזמה להקים 'אירגון' לשיתוף פעולה בין עמי אירופה. בהתיעצות בניהול בדרג גבוה, דובר על הפעלת סקציה פולנית לגוף הבינלאומי המוצע¹¹⁹. יתכן שבהזדמנות זו נקט האורח בצעדים לחידוש הקשר בין אנשי הממשל לבין הנציגות היהודית.

מאז אביב 1925 ניסתה הממשלה הפולנית לנהל בירורים במקביל למשא-ומתן שנסתיים ב"אוגודה". צפו בקשר להם שמותיהם של הבנקאי סם למפארט מארה"ב, ידידו של נשיא ארה"ב ועסקן בג'וינט, ושל לוסיין וולף, הידוע בפעילותו הדיפלומטית מטעם J.F.C. באנגליה. לפי הדיווחים בעיתונות¹²⁰, הגיע למפארט כנציג הקונסורציום למילווה, נפגש עם שר-החוץ וקיבל מידע על המצב הכלכלי והפוליטי מפי יועץ המיניסטריין. העיתון 'היום' יודע לספר, שהוא גם קיים שיחה עם שר ההשכלה והדתות ועומד להתקבל אצל ראש-הממשלה. על יסוד הפגישות עמדה להיערך התיעצות עם חברי ה"קולו" בשאלות היהודים בפולין. האורח נפגש בניהול מספר פעמים עם הד"ר רייך ובמשוער התעכב במיוחד לשם כך¹²¹. הניחושים מסביב לשליחותו מתייחסים למאמצים הנעשים להשיג מילווה רציני לפולין. על טיב הקשרים שלו עם נשיאות ה"קולו" ניתן ללמוד ממכתבו הפרטי לד"ר רייך ומשיחתו עם כתב עיתון יהודי בשווייץ¹²². למפארט מביע התמרמרותו על התקפות העיתונות היהודית עליו בשל שיחותיו עם שרי הממשלה. לדבריו, הוזמן לשם כך על-ידי משרד-החוץ ובכל צעדיו שיתף פעולה עם ראשי ה"קולו", שהביעו הוקרה על ניהול השיחות עם הגורמים הממשלתיים. למפארט מפרסם, לאחר התיעצות עם לואי מרשאל, דין וחשבון מפורט על המגעים, בהענימו, שבפגישותיו גינה בחריפות את האנטישמיות השלטת בפולין, אשר מונעת ממנה לנצל את העוצמה

116 CHW. מיום 19.7.1924.

117 המאמר: Suum cuique פורסם בשלימותו ב-CHW. מיום 20.7.1924.

118 Rataj M.: Pamiętniki, Warszawa 1965.

119 כנ"ל רשימות מהימים 7.2.1925, עמ' 301. לפי המתואר השתתפו בהתיעצות האישים: רטאי, טהגוט, סטרונסקי וסקו'ינסקי. היחס בכללו ספקני בשים לב לאישיותו של נוסג. דו"חות ממקורות דיפלומטיים פולניים נתנו יסוד לחוות דעתו של סקו'ינסקי, שנוסג הינו סוכן שכיר של משרד החוץ הגרמני וכל ההצעה היא בבחינת משחק פוליטי מכוון.

120 CHW. מיום 13.5.1925.

121 היום, 10.5.1925.

122 א"צ A14(13). המכתב לד"ר רייך נושא את התאריך 26.6.1925. השיחה עם למפארט מתפרסמת בעיתון 9.7.1925, Jüdische Pressezentrale, Zürich.

הגלומה באזרחיה היהודים. פיתרון המשובר מותנה, לדעתו, בחיסול השוביניזם הלאומי ובהשלטת דימוקראטיה אמיתית.¹²³

ההדים השליליים לפעולתו של למפארט מתונים היו לעומת הסערה הציבורית שהתחוללה לרגל ביקורו של לוסיין וולף בוורשה. הוא נקלע בין חששות מתנגדי ההסכם, שראו בו איש המטה לצד הפשרנות, לבין רגישותם של מנהלי המשא-ומתן, שנעלבו מהופעתו כמתווך אפשרי; אף היה חשש, שהפולנים יראו בבואו התערבות מן החוץ, שהיו תמיד עוינים לה. העיתוי בהתפטרותו של גרינבוים מחברותו ב"קולו" בצירוף מאמרו החריף ב'היינט' נגד הזמנת וולף על-ידי הנשיאות¹²⁴, הפכו את פרשת הביקור לשערוריה גלויה, שכן טעו ושיערו, שפרישת גרינבוים קשורה היתה דווקא בענין זה, בעוד שבעצם התייחסה ביקורתו לצורת המשא-ומתן המתנהל עם שרי הממשלה.¹²⁵

העיתון היהודי 'נאש פשגלוד' טרח להבהיר: "אם גרינבוים התנגד לבואו של וולף, הרי לא בשל התנגדות לאישיותו, באשר הוא ידוע בהשתדלויותיו לצדק. אך למשא-ומתן לשם מה?"¹²⁶.

לעומת זה התעלמה הפעם העיתונות הפולנית מן העמדה העקרונית כלפי גלויי התערבות של גורמי חוץ בעניינים פנימיים. נשכחו ההשמצות על וולף¹²⁷, שהענין לפעול בשם היהדות הבינלאומית בזירת ג'יניבה למען יהודי פולין ובפרט ב-1923 בסוגיה הכאובה של 'נומרוס קלאוזוס'. עמדה המלמדת, שממשלת פולין הדריכה את העיתונות בגישה זו, מתוך ענין בבואו של וולף. לאור הפולמוס הפנימי בציבור היהודי מסביב לנושא, מוצא לו עיתון האנדציה 'גויטה וורשבסקה' הודמנות נוחה להיפרע מן היהודים חסידי 'גוש המעוטים': "כיון שלבואו של וולף יש כוונה להביא להסכם יהודי-פולני, אין גרינבוים ואנשיו מרוצים מזה, שיראה את האמת... הם בעצם היוצרים והמנהלים של 'הגוש' האנטי-ממלכתי מטעם המיעוטים הלאומיים וההסכם עלול להיות מפלה לקו מדיני שכזה... הם יודעים, שהמוני היהדות הפולנית אינם מעוניינים במלחמה נגד פולין והם נתונים באימתנות התועמלנים מקבוצת גרינבוים"¹²⁸. ואילו Rzeczpospolita מסביר, כי "רצוי שאישיות בעלת סמכויות כמוהו תוכל לעמוד מקרוב על בעיות היהודים. אין פולין מסתירה, דבר..."¹²⁹.

העיתון הרציני 'קורייר פולסקי' רואה בבואו של וולף הוכחה נוספת להתענינות המערב בנעשה בפולין, אך שולל תיווך "בין המדינה לבין שכבה זו או אחרת של אזרחיה"¹³⁰.

ביקורו של וולף הוכן מקודם. שר-החוץ הפולני נפגש אתו בג'יניבה עוד במרץ. וולף מסר לכתב עיתון בלונדון, שלפני מספר שבועות קבל מכתב מן השר בדבר המשך השיחות מן העצרת האחרונה של חבר-הלאומים. גם לפי מברק מלונדון, שהתפרסם בעיתון

123 על-פי CHW. מיום 15.7.1925. בעת שהותו מתוארת הפעילות ב-CHW. מיום 23.5.1925.

124 א"צ A127/323 וכן — פאלק און לאנד, מיום 28.5.1925.

125 העיתון N. PRZ. מתייחס לכך בגל' מיום 31.5.1925; כנ"ל מיום 28.5.1925.

126 כנ"ל מיום 28.5.1925.

127 Koźminski, Sprawa Mniejszości (1922).

128 מתוך Gazeta Warszawska, על-פי CHW. מיום 6.6.1925.

129 על-פי N. PRZ. מיום 1.6.1925.

130 Kurjer Polski, על-פי N. PRZ. מיום 1.6.1925.

Rzeczpospolita שוחח אתו בנידון ציר פולין בלונדון, סקירמונט¹³¹. לכן פנה וולף לד"ר רייך, בתור נשיא ה"קולו", בשאלה, אם אין לו דבר נגד בואו. אף-על-פי-כן לא בא איש לקבל את פניו בתחנת הרכבת פרט לשליח המלון. וולף הצהיר, שאינו אורח המשלה, אלא נציג J.F.C. מאנגליה לחקירת הבעיה, כפי שעשה זאת בארצות אחרות. ודאי שאינו רואה עצמו כאורח ה"קולו"¹³². בשיחה עם כתב ה'מומנט' סיפר, שעל בואו לפולין השפיע בהרבה אריק קולבאן, מנהל וועדת המיעוטים בחבר-הלאומים, אשר, בשבובו מסיוור במזרח-אירופה לאחר גיהול שיחות בוורשה בשאלת היהודים, התרשם, שהממשלה מתכוונת ברצינות להסדיר את שאלות המיעוט היהודי¹³³. הוזה אומר, וולף ראה את תפקידו בעיקר כצובר מידע ולא כמתווך. מיד בערב בואו קיים איתו שר החוץ שיחה ארוכה ובימים הראשונים הוא נפגש עם המתבוללים דיקשטיין, נתנון ופרופ' שמעון אשכנזי, אותו הכיר מפעולה דיפלומטית בעבר. בשם האורטודוקסים מקבלו הרב אברון, כן ביקר בבית-כ"ג של הרב ד"ר משה שור ושוחח אתו. מקרב הפולנים מזכירים גם דיאמנט (פ.פ.ס.) והעורך סטרונסקי מן הימין. כן נפגש עם כמה מראשי הסיעות ב"קולו". בשיחה גלויה הסביר לו הד"ר טהון, שבואו בשעת גיהול השיחות בין מנהיגי היהודים והממשלה אינו גוזה ביותר. יהודי פולין מבוגרים למדי לנהל את המשא-ומתן בעצמם. המנהיגים נפגעו באותה מידה, שהוא היה עלול להפגע, לו אחרים היו באים אליו על מנת לנהל שיחות עם הממשלה האנגלית. נוסף לזה מגביר ביקורו את ההרגשה של משא-ומתן למטרות ייצוא, בעוד שמגמת ההנהגה היא להעלות את הבעיה כפנימית. בסיכום הוטעם שאין ההסתייגות מתיחסת אליו אישית. וולף מצידו הבטיח, שאין לו כל רצון להתערב במשא-ומתן. בהסכמת J.F.C. קבל את הזמנת הממשלה הפולנית לשם קבלת אינפורמציה. כאשר וולף הביע נכונותו לעמוד לרשות הנציגות היהודית באם ידרש לכך, ענה לו הד"ר טהון, שאין ל"קולו" כל משאלה קונקרטיה ממנו¹³⁴. ביקורו של וולף נמשך בסך-הכל לא יותר משבוע ימים. לא ברור אם כך תוכנן מראש, ובמקרה כזה לא היה יסוד לכל הגוזמות על תפקיד ממשי במשא-ומתן, או שיציאתו הוקדמה בשל המצב העדין לתוכו נקלע. לפני פרידתו הודה בקיום תנאים קשים בתחום המדיני והכלכלי והכיר בצורך לנקוט בטקטיקה זהירה לגבי האווירה האנטישמית, החזקה עדיין בפולין ובמידה רבה נובעת משרירות השלטונות המקומיים¹³⁵. לדעתו מהות הבעיה היא יותר "פסיכולוגית מאשר מדינית" ושינוי בהלכי-הרוח הוא העיקר¹³⁶. הוא שוכנע, שיש תנאים נוחים לשינוי מעין זה.

כאשר הגיעה הידיעה על טכס ה'הסכם' ללונדון, הילל וולף את הממשלה, בשיחה עם הכתב הלונדוני של Rzeczpospolita, על שהושיטה מרצונה הטוב את ידה לשלום. "תפקידי הצטמצם להוצאת של הרצון הטוב הקיים מן הכוח אל הפועל... נסיעתי הביאה

131 המיברק פורסם בגיליון 27.5.1925 של Rzeczpospolita, ופרטיו נמסרו ב-N. PRZ. מיום 28.5.1925.

132 כנ"ל מיום 31.5.1925.

133 על-פי CHW. מיום 3.6.1925.

134 הדיווח על השיחה מתפרסם ב-N. PRZ. מיום 4.6.1925.

135 N. PRZ. מיום 9.6.1925.

136 כנ"ל מיום 7.6.1925.

תועלת... העיקר הוא שהעגלה זוה ממקומה"¹³⁷. במיוחד מביע וולף שמחתו על הקלות מובטחות להיתר עבודה חלקית ביום א'. הן עשויות לשמש "הוכחה כלכלית מוחשית אפילו בעיירה הנידחת ביותר, שאמנם חל שינוי לטובה... אנו יהודי אנגליה וצרפת מבקשים, שאחינו ישיגו אותם התנאים, העושים אותנו לנתינים נאמנים במדינותינו"¹³⁷.

נמצא שוולף מיחס לעצמו תפקיד הרבה יותר פעיל בעצם המשא-ומתן מן המצטייר מדיווחי העיתונים ומעדויות בני התקופה המעורבים בענין. גם ססיל רות הגוים בכך בהקדמה לספרו של וולף¹³⁸. בדין וחשבון שהוגש על-ידי וולף בנובמבר 1925 על פעילותו בוירת החבר למען יהדות המזרח, הקדיש מקום נכבד ל"אגודה". אף הוסיף לעמוד על זכותו בהשגת ההסכם¹³⁹. לפיכך ראה כרצוי להיפגש באמצע ספטמבר עם שר-החוץ, סקז'ינסקי, בזמן "העצרת הכללית בג'יניבה והשיג ממנו הצהרה ש"ההסכם יבוצע ברוחו וכלשונו" (in the spirit as in the letter)¹⁴⁰.

נציג פולין בג'יניבה, גביאודובסקי, העביר לעיון בתוך חליפת-אגרות¹⁴¹ אל אריק קולבאן הנ"ל העתק הדין-וחשבון, שנמסר עם שובו של וולף ללונדון¹⁴². שליחותו מוצגת כנהנית מאמון הממשלה והצד היהודי (Polish-Jewish Community) וכן מתמיכת אליאנס, יק"א וגופים ציבוריים דומים. יש, כמדומה, בעדויות אלה ובענין שמגלים גורמים שונים בשליחות וולף, כדי לאשר את הודעתו בעת ביקורו בוורשה, שקולבאן היה בין יוזמי ביקורו.

על השתקפות "האגודה" בעיניהם של אנשי החבר בג'יניבה, עשויה ללמד התעודה המוכתרת Les affaires juives en Pologne¹⁴³, שבאה מנציגות פולין ובה הנוסח המדויק של הודעת הממשלה בדבר שתיים-עשרה הנקודות הנוגעות להסכם. קולבאן העבירה לאחד מעוזריו, שיכין חוות-דעת על התאמתה לסעיפים שבאמנת-המיעוטים הבסיסית. מסקנת האיש היתה: "ניתן לקבוע, כי במידה שההצעות של הממשלה תבוצענה, תוסדר הבעיה היהודית בפולין בהתאם להנחיות העיקריות של אמנת-המיעוטים, במיוחד בכל הנוגע לתחומי החינוך והדת. ברם הערך הממשי של התעודה המוצגת כעת ייבחן אך ורק לאחר מימושן של ההצעות"¹⁴⁴.

מיסמך מחודש אוגוסט, שגם הוא הועבר על-ידי גביאודובסקי, מדווח על פגישת משלחת מטעם יהודי ארה"ב עם השר סקז'ינסקי, שציין "פתיחת תקופה חדשה בתולדות היחסים הפולנים-יהודים" והביע תקוותו, שהתמורות הפסיכולוגיות האחרונות תאפשרנה שיתוף פעולה הדוק של שתי האומות¹⁴⁵.

ההספקה התכופה של מידע על בעיות יהודי פולין על-ידי גביאודובסקי לקולבאן,

CHW. מיום 9.7.1925. 137

Lucien Wolf, Essays in Jewish History. (ed. C. Roth), 1934, p. 10. 138

I.F.C. Report, שנת 1925, עמ' 14. 139

דו"ח עיתונאי על הפגישה, N. PRZ. מיום 17.9.1925. השר מתנצל על קשיים בביצוע הכרוכים בחקיקה בתקופת החופשה הפרלמנטאית ומסיים: אין מקום לפסימיות. 140

Archives L.N., 41/45016/402, ארכיון חברי-הלאומים בג'יניבה. 141

מכתבו של גביאודובסקי לקולבאן מן ה-4 ביולי 1925. הדו"ח של I.F.C. מיום 18 ביוני 1925. 142

התיק הנ"ל, מיסמך 18 נשלח על-ידי גביאודובסקי ביום 12.7.1925. 143

כנ"ל; ההפניה מיום 5.8.1925 ומסקנות הבדוק מיום 7.8.1925. 144

כנ"ל, מסמך 11 מיום 11.8.1925. 145

מלמדת על העניין הרב שהיה לממשלה הפולנית בפירסום הדברים, במיוחד כלפי יהודי ארה"ב. זה מתבלט גם במכתב של קולבאן למנהיג היהודי בארה"ב, לואי מרשאל. במכתבו הוא מספר, ששאל את מזכיר המשלחת הפולנית, אם אין התנגדות להעברת המידע על שתיים-עשרה נקודות ההסכם אל מרשאל; קולבאן התרשם מהתשובה החיובית, שהמשלחת מעוניינת בכך ביותר¹⁴⁶.

ההסכם בין היהודים לממשלת פולין היה לעניין מרכזי לגבי המנהיגות היהודית באנגליה ובארה"ב. לוולף נמסר, שמרשאל אמר בישיבת המליאה של הוועד היהודי האמריקאי באוקטובר, שפולין תיאלץ לממש את סעיפי ההסכם, מאחר שהתחייבה על-כך כלפי 44 המדינות החברות בחבר-הלאומים בתוקף שיגור העתקים ממנו. וולף פנה לאריק קולבאן¹⁴⁷ וביקש לדעת בקשר לדברים אלה: ההודיעה ממשלת פולין רשמית לחבר על ההסכם? האם אמנם הדבר הועבר על-ידי המזכירות לכל המדינות החברות?¹⁴⁸

קולבאן השיב לוולף, שאמנם נפגש כמה פעמים עם לואי מרשאל בשהותו בג'ניבה ומסר לו מידע על-פי היתר מוקדם מטעם מזכירות המשלחת הפולנית. אבל המסמך נשלח אליו אישית בלבד, ולא נערך בו שום טיפול רשמי מטעם המזכירות וממילא ברור שלא חולק למדינות החברות¹⁴⁹.

ראוי לציין שהדים לפירושו של מרשאל התפרסמו בעיתונות היהודית בפולין, והציבור נטה לקבלו ברצינות בתקופה בה פחתו ביותר הסיכויים להגשמת ההסכם עקב המשבר הממשלתי. דוגמה לכך מצויה בכותרת לידיעה בעיתון 'חווילה': "ההסכם הפולני-יהודי נרשם במזכירות חבר-הלאומים"¹⁵⁰.

על מידת הרצינות, שיוחסה להישגי 'ההסכם' בפורום הבינלאומי ניתן להסיק מההדים החיוביים בוועידת 'האגודות למען חבר-הלאומים' בוורשה, שהשתקפו בדברי השבח מפי המרצה פרוף 'Aulard', ובהחלטה מפורשת של המליאה הקובעת בסיפוק, שההסכם מונע להבא כל אפשרות של הנהגת 'נומרוס קלאוזוס'¹⁵¹.

ז. הגישה הציונית הכוללת להסכם

בתוך הקשת המגוונת של יסודות שעורבו או התערבו בפרשת 'ההסכם', מתייחד מקום לעמדת הציונות העולמית. תגובותיה כללו גם את השיקול — שהיה מתמיד בהוויתה הדיאלקטית — שהפעילות בהנהגת התפוצות ולמען מעבירה תקוות ומרץ ממפעל הבנין בארץ לענייני השיקום של תפוצות הגולה. ספיקות אלה מצאו ביטויים אגב ביקורו של נחום סוקולוב בוורשה ביוני 1925 בעיצומן של השיחות מסביב להסכם. לוסין וולף

146 ארכיון L.N. הסימון — 41/45245/402, עמ' 17 מיום 8.8.1925; קולבאן קיבלו ב-22.7.1925.

147 כנ"ל, ארכיון L.N. מיום 3.11.1925.

148 כנ"ל ארכיון L.N.; מסקנת וולף: "Of course, the implication of the League guarantees is nonsense".

149 כנ"ל ארכיון L.N. מיום 5.11.1925.

150 CHW. מיום 27.11.1925.

151 עיין בנידון CHW. מיום 9.7.1925 וכן נאומו של ד"ר רינגל בכינוס בוורשה מובא אצל ג' פיינברג, האגודות מיום 26.6.1926. הנוסח המדויק של החלטת הכינוס בוורשה מובא אצל ג' פיינברג, האגודות (הנ"ל), נספח 1, עמ' 147 כדלקמן: "Elle apprend avec satisfaction qu'en Pologne un accord général est intervenu entre le Gouvernement et la minorité juive et que par là toute éventualité d'établissement du Numerus Clausus se trouve exclue".

הגיב על כך בתמיחה: "מה לו ולענינים הפנימיים של יהודי פולין?", הנחתו היא איפוא ציונית-ארצישראלית כביכול; התפוצות אינן מענינה של הציונות¹⁵².

ברם הנושאים והנוגות מצד היהודים בפולין היו ציונים; התנועה בפולין עמדה בראש המלחמה לזכויות לאומיות. סוקולוב היה איש יהדות פולין ונחשב בפאריס, בעת וועידת השלום, לנציג היהדות הפולנית, ואף עמד בראש משלחתה במשא-ומתן עם הוועד הלאומי הפולני. גם בשנת 1923 הזכיר אותו מוצקין כראש האגודה הפולנית בלונדון¹⁵³.

הממשלה הפולנית עשתה עוד לפני בואו מחוות של רצון טוב לפתיחת האוניברסיטה העברית, על-ידי איגרת ברכה פומבית מטעם שרי הממשלה בעיתונות, וציון המאורע בחגיגות רשמיות¹⁵⁴. היתה נטיה מצידה לרכוש את לב ההמונים היהודים¹⁵⁵.

בתגובה להשערות, שסוקולוב רצוי לממשלה כמתווך לאחר שאפסו סיכוייו של לוסיין וולף, התפרסמה הכחשה רשמית של נשיאות המועצה הציונית העליונה¹⁵⁶. סוקולוב עצמו הסתייג בוורשה, באמצע יוני, מעצם המחשבה על תיווך של מישח: "ליהדות כאן מנהיגים מוכשרים ושכבת אינטליגנציה בעלת הכרה ואין כל צורך בתיווך"¹⁵⁷.

בזכרונותיו של רטאי מתואר ביקורו של סוקולוב כמכוון על-ידי ההנהגה הקיימת למטרותיה: "היהודים הביאו את סוקולוב לוורשה, כדי שיתמוך בהם באופן מוסרי בפני ההמונים לבוכת התנגדותו של גרינבוים, שאינו ניתן לשכנוע"¹⁵⁸. סוקולוב מצידו הדגיש, שמגמתו להתייחס להישגים חיוניים עבור הציונות העולמית. בשיחה עם שר החוץ בסוף יוני, נידונה עמדת פולין בזירת ג'יניבה לגבי שאלת ארץ-ישראל והחשיבות העשויה לצמוח בהצהרת הממשלה בדבר יחסה האוהד לשאלת המרכז היהודי בארץ¹⁵⁹.

בבעיה זו דן סוקולוב גם עם ראש-הממשלה, אשר התעניין בנושא השיחה וגילה אהדה לציונות. כן נתקבל אצל נשיא המדינה והרצה בפניו על הקמת הבית הלאומי¹⁶⁰. ב-1 ביולי פורסם מכתב של סקוֹינסקי לסוקולוב ובו הכרזת תמיכה חמה בציונות מטעם ממשלת פולין¹⁶¹. האגירת עוררה שמחה בחוגים הציונים. סמיכותה של האגירת לחתימת ה'הסכם' ולפירסום ההצהרה הפוליטית מטעם ה"קולו", העלתה את המחשבה על הקשר המגמתי בינה לבינם. יש ממתנגדי הציונות המפרשים את האגרת, לא כביטוי של רצון טוב, אלא כביטוי לשאיפה להפטר מן היהודים בכל הדרכים. הציונים דחו רעיונות אלה בכל תוקף¹⁶². ד"ר יצחק שוורצברט יוצא במאמרו 'נצחון הסינתזה' נגד הפירושים האנטי-ציוניים והאנטי-פולניים. הוא מטעים, שזו "הצהרה ראשונה מסוגה, מטעם ממשלת

152 תשובה להשגותיו של וולף ב'העולם', כ"ד, מיום 12.6.1925; ביתר הרחבה עומד סוקולוב על מניעיו במאמרו, מסע לפולניה בשנת תרצ"ד, הצופה לבית ישראל, ירושלים תשכ"א, ע' 299.

153 א"צ A18/50/4 — מכתב ממוצקין לסוקולוב מיום 11.4.1923.

154 N. PRZ., 1.2.4.1925; דברי השרים וברכותיהם גם ב-CHW וכן N. DZ.

155 הירחון Nowe Zycie (וורשה), יוני-אוגוסט 1924, עמ' 119.

156 N. PRZ., 4.6.1925.

157 הדיווח בנידון בכתבה של אפנשלאק: מה אומר נחום סוקולוב, N. PRZ., 17.6.1925.

158 רטאי, זכרונות, ה"ל, עמ' 332 מיום 4.7.1925.

159 N. PRZ., 27.6.1925.

160 כנ"ל מיום 29.6.1925.

161 כנ"ל מיום 2.7.1925.

162 היום, 3.7.1925.

פולין לכתובת ההסתדרות הציונית, המדברת בגלוי על אומה יהודית ולא על קבוצה דתית", ולכך חשיבות ממדרגה ראשונה לאחר הקונקורדאט בין הוואתיקן לפולין. לדעתו, הדבר מוכיח גם על תמורה במנטאליות של מנהיגי המדינה, אשר הכירו, שמדיניות לאומית יהודית (המנוהלת בפולין בעיקר על-ידי ציונים) והמפעל הארצישראלי אינם נוגדים את האינטרס של פולין. "הסינכרוניות של שתי העובדות [ההסכם והאגרת] היא סמל לניצחון הסינתיזה המהווה צוֹר־חיים"¹⁶³. באמצע פברואר 1926, כשסקוֹינסקי היה ראש הממשלה, נקבע מחדש, שהממשלה מתיחסת באהדה למאמצים להקמת בית-לאומי בארץ-ישראל ותבטא אותה בתמיכה נאותה במישור הבינלאומי¹⁶⁴.

ברם, לא ההצהרה למען הציונות היא שמשכה את תשומת הלב בדעת הקהל היהודית מחוץ לפולין, אלא "האגודה", ובדעת הקהל של התנועה הציונית מחוץ לפולין ובארץ-ישראל בולטת האהדה למבצע ה'הסכם'. הביטאון הרשמי של ההסתדרות הציונית, 'העולם', היה מלווה את הוויכוח הפנימי בערנות ניכרת תוך שמירה על קו של גויטראליות בין שתי השיטות הנאבקות ב"קולו". הוא חזר והדגיש את החובה של המיעוט לקבל את הכרעת הרוב¹⁶⁵; הערה שנשתמעה כביקורת על התפטרותו של גרינבוים לפני יציאתו לארץ-ישראל. עם התקרב מועד החתימה הביע 'העולם' את שמחתו על כך, ש"המו"מ הגיע לידי גמר טוב" והצביע על כמה יתרונות בהסדר: "קצת שנוי לטובה אפשר שיבוא... לא יתכן להיות ימים רבים באוירת חנק כזו... אפילו לא יועיל ההסכם, אלא לטהר את האוירה במקצת ולהקל מעט... יהיה כבר בזה משום תועלת... עם כל המכשולים לא היתה רשות ל"קולו" להמנע מפעולה זו... ואנשי היושר בין המעוטים חייבים להצדיק זאת..."¹⁶⁶. והרי זהו הלך הרוח של המנתיגות האחרות למשא-ומתן.

לאחר התגובה הראשונה, באה כעבור שבועיים הערכה המלמדת ש'העולם', בתור שופר רשמי, עקב אחרי הפולמוס בשורות הציונות בפולגיה. הביטאון מזכיר את תמיכתו בתוכנית או לא היתה דרך אחרת. 'העולם' אף הצביע על קשר ענייני בין הקמת גוש המיעוטים והישגי ה"אגודה" — "הרי לשם כך התאמצו להרבות להם צירים [שזו נראית לו ל'העולם' מטרת "גוש המיעוטים"]", כדי שיכריחו את השלטונות להתחשב עמם ולהכנס אתם לפשרה. וכשמגיעים לכך שהשלטון מבקש פשרה, מסתלקים ממנה. נמצא, שלא היה טעם מלכתחילה בכל אותו הגוש..."¹⁶⁷.

לשיטתו, מסביר 'העולם', שגוש המיעוטים היה לבחירות בלבד ולא ברית מדינית מתמדת שכן לא היתה ולא תוכל להיות 'הסכמה' בין חלקיו על איזו תוכנית כללית. למיעוטים האחרים שאיפות טריטוריאליות, ואילו היהודים אינם דורשים אלא "שינהגו

163 CHW, מיום 6.7.1925. על המשמעות הלאומית בהקשר לענין עומד העיתון הימני מבנדין Iskra, מיום 8.7.1925 בהגדירו את ההסכם בתור: "אקספרימנט של הממשלה הפולנית להכיר בלאומיות יהודית נפרדת" — דבר שאינו עולה בקנה אחד עם מגמות הקונסולידאציה המוכרות, לפי מיטב הכרתו של העורך.

164 CHW, 22.2.1926.

165 העולם, גליון כ"ד, מיום 12.6.1925.

166 כנ"ל, גליון כ"ז, מיום 3.7.1925.

167 כנ"ל, גליון כ"ט, מיום 17.7.1925.

עמם בצדק וביושר... ולא יפריעו בעד התפתחות תרבותם הלאומית... אם האוקראינים רואים בהצהרה על שלימות הגבולות פגיעה בעניניהם החיוניים, שוב אין יכולת להלוות לדרכם... מצווה עלינו להיות נאמנים למלכות, שבקרבה אנו נמצאים" ¹⁶⁷.

ההנמקה וזה בעיקרה עם עמדתם של שושיני ה'הסכם', רייך וטהון, ותואמת במידה רבה את הלכי הרוח ברחוב היהודי, כפי שהשתקפו בעיתונות הכללית בפולין. קוו זה נקוט גם בחוגים הציונים בארצות התפוצה האחרות הן באירופה והן מעבר לים, ואין לראות בכך משום הנחיה מלמעלה, אלא שיקולם הם. בגרמניה השכנה הקדיש הביטאון הציוני 'יודישע רונדשאן' מברלין מקום נכבד לנושא, בקבעו באורח חד-משמעי: "יהודי כל העולם מקדמים בברכה את העובדה, שבפולין נעשית התחלה לרכך את הניגודים שבין הציבור הפולני לבין היהודים החיים במדינה זו... דווקא מגודת ראות ציונית אנו מייחסים לכל מאבק היהדות בגולה ערך מותנה בלבד. מכאן עמדתנו, שתוך שמירה על יחודנו יש להתור למודוס-וויונדי בין המדינה לבין הציבור היהודי, בכדי להפיג במידת האפשר את הפגעים של הקיום הגלותי... ברור לנו וגם ליהדות פולין, שאמצעים אלו לא יוכלו להתגשם במלוא התיקף ולא לאלתר בכל גילויי החיים הפוליטיים, הסוציאליים והכלכליים... חשובה מההסכם עם הממשלה — היא ההסכמה בין עם לעם. ברם עד להשגת מטרה זו, רחוקה הדרך. אם אמנם היא תוגשם לנוכח היחס העויין של שכבות העם הפולני השונות, זו עדיין שאלה..." ¹⁶⁸.

יחס דומה מתגבש גם בארץ-ישראל ובמיוחד בחוגי הפועלים ביישוב. ב'דבר' גידונה השאלה בראשית 1926 בסידרת מאמרים ¹⁶⁹. כותב הסידרה, הסופר יעקב רבינוביץ, מלווה את המאבקים לזכויות לאומיות בפולין עוד משנת 1912 ¹⁷⁰. טיעוניו במאמרים הם תגובה למאמרי גרינבוים מעל דפי 'הארץ' ¹⁷¹. מאמרו של טהון בגליון 'היום' בעת חתימת ההסכם היה בו "משהו עצוב... הרגשתי שהאדם כואב" ¹⁷², ואילו גישת גרינבוים מעלה בזכרון את "חכמת המנצחים" של חסידי הצי'ארטר, שבשעת משבר בארץ-ישראל מצאו שעת כושר להוכיח צדקת ראייתם — כלפי אלה אשר עשו את המלאכה המתמדת על אף התנאים השוררים. יסוד הכבוד הלאומי המנחה את גרינבוים אינו מושפע כלל מהעובדה, ש"יש משבר ורעב והיהדות נמקה בעוני שאין לתארו". דביקותו בעיקרון, שפולין היא בבחינת "ממלכת לאומים", אינה מתחשבת במציאות שהפולנים הם לפחות שני שלישי מאוכלוסית המדינה. לדעת רבינוביץ הצרה בכך, ש"גרינבוים לא נסה אף פעם לנתח באופן אובייקטיבי את מצבה של פולין ותנאי היהודים בתוכה". בהמשך המאמר עומד המחבר על בעיותיה של המדינה הפולנית הצעירה מתוך הבנה למצבה

168 הכתבה — M. W., Polnisch-Jüdische Verständigung, Jüdische Rundschau, no. 51, 30.6.1925.

169 דבר, שנת 1926, גליון 206—207, 31.1.1926, 1.2.1926.

170 ענין הבחירות לדומה הרביעית גרם לחרם נגד היהודים אותו יומה האנדרציה והוא גרם החרפה בסיכסוך היהודי-פולני. בהתייחסו לנושא מעל דפי הביטאון Der Jude, 1920, הטיל יעקב רבינוביץ ספק במידת ההגיון שבהחלטת הוועד היהודי המאוחד לתמוך במועמד שמאלני, שאינו לרצון הרוב הפולני בוורשה. ראוי לציין, שבאותה השעה לא היה גם גרינבוים שלם עם הצעד הזה והעדיף הימנעות על הפגנה סתמית ללא תכלית.

171 הארץ 28—29 לדצמבר שנת 1925.

172 המובאות מ'דבר', 31.1.26—1.2.1926 (עיין בהע' 169).

הגיאופוליטי החמור בין גרמניה לרוסיה. "בניה כי הוא [גריןבוים] ראש... מה יעשה? איך יצא מהסבך?". אין להתעלם מהמציאות שבמזרח-גאליציה, כאשר כל פיתרון המוצע מטעם האוקראינים לגבי עתידה המדיני, טומן בחובו סכנות ליהודים. "אף השאלה הכלכלית תשאר חמורה עבור היהודי בגבולות כל מיעוט כשלעצמו, גם אם בניה כי פולין תתפשר מחר עם כל המיעוטים". ומבחינה פוליטית הרי "המיעוטים שואפים לחורבן פולין. זכויות לאומיות בגבולותיה הן רק פרוגרמה מינימלית". התואמת מגמה זו את האינטרסים החיוניים של היהודי? גם אם שגו שרי הממשלה ביחסם ליהודים, האפשר להתעלם מקיומן של שכבות כלכליות פוליטיות, העומדות מאחורי מדיניות זו? "וכי חושב גריןבוים, כי באטמוספירה של מלחמה תינתנה ליהודים זכויות ופשרות... האם אפשר לבנות על עזרת חברה-לאומים?...". שערי אמריקה נעולים, ארץ-ישראל עצמה עדיין אינה מסוגלת לקלוט את המיליונים. "העיקר היא שאלת הקיום, לחם. יהיו יהודים, יוכלו להלחם, להתפשר, להיות לאומיים ובניהם ילכו לארץ-ישראל. אבל מה יהיה כשהעם ירעב ויתנוון?... צריך למצוא אפשרות ליחסים אנושיים, לאמון הדדי... עם ישראל אינו מחפש בפולין בית לאומי... הרי אסור היה לדחות את היד המושטת בלי שום נסיון! ומדוע גריןבוים מתעלל כ"כ באלה, שעשו בלב כבד ובסבל פנימי צעד לא מוצלח אמנם. איפה היא הערובה של הצעדים המוצלחים? איפה הצלחותיו של גריןבוים וסיעתו?...".¹⁷²

הלך הרוח דומה במקצת למסכת חוויותיו של הד"ר טהון בפולין גופה.¹⁷³ אלא, שהגישה של רבינוביץ המאמצת את עמדת טהון ורייך בהערכת המאבק בפולין, מוצגת במאמריו בהתייחסות לבעיות דומות במפעל ההתיישבותי בארץ-ישראל והנסיונות להידברות עם הערבים על-ידי אנשים מסוגו של ר' בנימין. גישה קרובה ברוחה משתקפת גם ב'דאס אידישע פאלק', בטאונה של ההסתדרות הציונית בארה"ב. במאמר "פולישער ציוניזם און די אוגודא", באפריל 1926, לאור הלקח המר של האשלייה ולנוכח התגברות מחנה המבקרים¹⁷⁴, מורגשת הערכה שקולה ומציאותית לציפיה ולאכזבה. מחבר המאמר, דוד איידלסברג, טוען שההסתה נגר רייך וטהון היתה אבסורדית: "לא ראינו את הישגי האופוזיציה ואיש לא הסביר לנו במה התבטאה כביכול 'הבגידה'. מה שידוע לנו הוא, שהסכם סייע במידה רבה להחליש את השנאה ליהודים, ובמקצת טיהר את האווירה האנטישמית. החשיבות אינה לגבי נקודה זו או אחרת, אלא בכך, שהיה הסכם והטיל על הממשלה אחריות מסויימת... ללא הסכם, רק סתם אופוזיציה, יתכן שהיא ענין לפוליטיקאי, אך אין בה תשובה למצוקה הנוראה ולאש ההשמדה של יהדות פולין"¹⁷⁴. התפיסה, שנגרם נזק לענין הציוני כולו בגין הפולמוס, נתבטאה בסערה הציבורית שנתעוררה מסביב לתביעתו של הד"ר טהון נגד 14 חברי הוועד הציוני המקומי בוורשה. בפני בית הדין של ההסתדרות הציונית. לטענתו, בהחלטתם מיום 7 בנובמבר "שההסכם אינו לפי כבודם של היהודים", הטילו חברים אלה דופי בנאמנותה הלאומית של הנציגות המוסכמת. קמה תסיסה הרסנית במחנה הציוני והוטחו השמצות הדדיות באסיפות ציבור ובעיתונות היהודית, אשר פגעו ביוקרת התנועה וחיבלו ביוזמת הליכוד, שנסתמן בוועידה הכל-ארצית במרץ 1925.

173 הוזכר לעיל. ראה הע' 31.

174 דאס אידישע פאלק, גליון 16, 24.1.1926.

מספר שבועות נשמעו עדים רבים במשפט זה ובישיבה סודית אף נבחנו פרטי ה'הסכם', על הנוסחאות וההערות שליוו את המשא-ומתן המוקדם והמפגש הרשמי. סניגוריה לימדו הרטגלס וגרינבוים, שהציעו, כי בית-הדין יכריע על עצמו כבלתי-מוסמך לשפוט בנידון, באשר התביעה נוגעת לאידיאולוגיה. תפיסה זו לא נתקבלה והבירור נמשך. פסק-הדין ניתן בינואר 1926. הנאשמים נמצאו חייבים בכך, שהביעו דעתם הפרטית בתור החלטת הוועד, ללא הסתמכות סבירה על מידע מדויק ומבלי לשמוע חוות דעתם של האנשים המעורבים בפעולה. אין בית-הדין מתיימר לקבוע עמדה בדבר התועלת או אי-התכליתיות שבהסכם; זה ענין למדיניות ולא למשפט. לא נמצא בהסכם דבר העלול להחשב כהשפלת הכבוד הלאומי. "אדרבא, מתוך הכרה בצורך ההתקרבות בין אוכלוסיה פולנית ויהודית על בסיס וכבוד הדדי ויחס שווה לעבודה משותפת לטובת המדינה, מצדד בית-הדין בדעה, שבעצם המשא-ומתן, בהדגשה, בתוכן ההסכם ובהצהרות על ישותן של אומה יהודית ומדיניות לאומית, יש משום העלאת היוקרה של היהדות" ¹⁷⁵.

ה. הדילמה של מדיניות המיעוטים הלאומיים

ב-1924 יצאו החטיבות הסלאביות, כשבראשן האוקראינים, במאמץ מחודש לעורר את דעת-הקהל העולמית נגד פולניה. הפעילות לוותה במערכת תלונות לחברי-הלאומים, בה היה חלק נכבד ביותר לאירגונים גרמנים. מאחורי הליטאים עמדה מדינתם, המנהלת מאבק חריף נגד פולין על ווילנה ¹⁷⁶. בגאליציה המזרחית נלוותה התסיסה בטירור ורצח. בוויילנה ובפולסיה התרחבה התארגנות מחתרתית. הפולנים היו מודאגים מכך, שהקרקע נשמטת והולכת מתחת המתונים שבמחנה המיעוטים לא רק בקרב האינטליגנציה אלא גם בין האכרים ¹⁷⁷. השלטונות נקטו באמצעים חריפים נגד חברי האירגונים הבלתי-ליגאליים, עד למאסרים בקרב צירי הסיים האוקראינים והבילורוסים.

הציבור הפולני ראה את אמנת-המיעוטים הבינלאומית מלכתחילה ככפייה ועלבון, ובמתיחות האלימה שנתפשטה היה מדמה כל צעד קל ביותר נגד המדינה במישור הבינלאומי — כפעולה עוינת והרסנית. מכאן הצעתו המופגנת של יו"ר הסינט טרומפצינסקי בשנת 1924, לבטל את ההתחייבות מכוח האמנה. אמנם בהכרזות פומביות מיהרו לטשטש את הענין על-ידי הגדרתו כיוזמה אישית בלתי מחייבת ¹⁷⁸. אך בתחילת 1925 זכה הנושא גופו לביסוס עיוני ולטיפול מעשי בצינורות הרשמיים. לפי זכרונות יו"ר הסיים, רטאי, נערכה בפברואר 1925 התוועדות סודית על נושא זה בלשכתו, בה נכחו שר החוץ, סקווינסקי, כמה מראשי הסיעות הפולניות מן הימין ומן השמאל ואף כמה אישים מצמרת משרד החוץ ¹⁷⁹. אחד הפקידים שנכחו בהתוועדות פירסם באותו זמן בביטאון המקורב למיניסטריון מאמר על "עקרונות זכות המיעוטים בריפובליקה הפולנית" ¹⁸⁰.

175 N. DZ. מיום 13.1.1926 וכן — הארץ, 24.1.1926.

176 א"צ, A18/50/5 מיום 20.2.1924. בתעודה אחרת, א"צ, A139/55 מיום 13.9.1924, מדובר על חוברת בשם: Pour la liberté des peuples opprimés par la Pologne.

177 ראטאי, זכרונות הנ"ל, עמ' 204 מיום 30.3.1924 וכן עמ' 215 מיום 28.4.1924.

178 CHW, 17.3.1924, על-פי הביטאון Dzien Polski. וכן ראה CHW, 12.4.1924, או N. PRZ. מיום 11.4.1924.

179 ראטאי, זכרונות הנ"ל, עמ' 301 מיום 4.2.1925.

180 Zoś St., Zasady prawa mniejszości w Rzeczpospolitej, Rok II, Tom II, zesz. I, 1925.

לדעת המחבר, אין האמנה מקנה למיעוטים עצמם שום זכויות מיוחדות כלפי המדינה. לחסיבות הלאומיות בתור שכאלה אין עדיין בפולין שום נציגויות מוכרות רשמית. הזכות להתערבות אינה בשום פנים "הענקת ליגאליזציה להלשנה בינלאומית של אזרחים נגד מדינתם". האמנה תופסת את פולין כ"מדינה לאומית פולנית ומבחינה דתית קאתולית". החוקה היא המעניקה לבני המיעוטים בתורת אזרחים את הזכות של אזרח במדינה וגופיה, גם בחקיקה הכללית ואף בזו המיוחדת להם¹⁸⁰.

כיוון מחשבה זה אינו תיאורית מדינית מופשטת בלבד, אלא בא לציין קו מנחה למנגנון הדיפלומאטי, קו אשר יישומו ניכר יפה בצעדי שר-החוץ עצמו בג'ניבה ואף בדרך הבהרותיו בסיים. כאשר נשאל במרץ 1925 על-ידי הד"ר רייך בדבר סתירות שנתגלו בדיווחו על פגישותיו עם לוסיין וולף בעניני היהודים, ציטט השר את הקטע הבא מנאמרו בעת המושב האחרון של חבר-הלאומים: "המיעוטים העומדים על בסיס הממלכתיות הפולנית אין להם מה לחפש בג'ניבה, כי מבוקשם ינתן להם. אבל אלו הסבורים, שהאמנה נחתמה כדי לערער את המדינה הפולנית — טועים, אם הם מדמים למצוא בג'ניבה אוון קשובה". והוסיף לסיום: "אין ספק, שגם וולף קרוב לדיעה זו, ולו היו השקפותיו מקובלות על יהודי פולין, היה הדבר עשוי לתרום הרבה לאישוש חיי צוואת ביניהם לבין הפולנים"¹⁸¹.

במערכות הפוליטיות השונות, הכרוכות בהתארגנות המיעוטים מחוץ לפולין בתקופה המתוארת כאן, אין מורגשת השתתפות יהודים. הנהגת ה"קולו" ראתה את עיקר תפקידה במאבק גלוי בסיים, אשר הדיו מגיעים דרך העיתונות לעולם הרחב, ונמנעה בתכלית מן השימוש בזכות של שיגור תלונה לחבר-הלאומים מאחורי גבה של המשלחת הפולנית. הפטיציה משנת 1923 בענין חקיקת "נומרוס קלאוזוס" בפולין, הוגשה בשם האיגודים היהודים במערב (J.F.C. ו"אליאנס") ולא על-ידי ה"קולו"¹⁸². במקרים חמורים היו נוהגים להעביר את החומר המתאים לצבי אברסון, נציג "ועד המשלחות" בג'ניבה, שהלה יבוא במישרין בדברים עם הנציגות הפולנית שם. כשהתעוררה בעיה רצינית של שלילת אזרחות מיהודים רבים באמתלת "זרותם", פנו למשפטן צרפתי, Lapradelle, שנחשב לבר-סמכא בנושא והיה מקובל גם על הפולנים. אכן פירסום חוברתו ב-1924 השיג את המטרה הרצויה אצל השלטונות, מבלי שיהא צורך לפנות לצינורות בינלאומיים^{182*}.

ברם במאבק המדיני שבתוך פולניה הסתמן שיתוף פעולה מוגבל בין הנהגת ה"קולו" לבין חוגי המיעוטים בסיים, למרות ש"גוף-המיעוטים" כמסגרת פוליטית יציבה נתערער עוד בתחילת 1923 בשל קנוניה בן ממשלת שיקורסקי לבין האוקראינים. ביולי 1924 —

181. CHW, 26.3.1925.

182 על-כך ועל פרשת התלונות נגד פולין בכלל, ראה Herbert v. Truhart, Völkerbund und Minderheiten — Petitionen (1931). בדבר טיפולו של לוסיין וולף בפרשת נומרוס-קלאוזוס בפולין מצויה תעודה מיוחדת בארכיון חבר-הלאומים בג'ניבה L.N. 41/50599/30599. *182 A. De Lapradelle, La Loi Polonaise de 1920 sur la Nationalité et les Traités de Versailles (1924). על השפעתה של החוברת ועזרתה בהגדרה המשפטית של המונח "Domicile" לטובת האזרחות של יהודים רבים, נמסר במליאת "ועד המשלחות" בספטמבר 1924 במסגרת הדו"ח של מוצקין. פרטים על הענין, בקובץ: דער קאמף פון די אירופאישע יידען פאר זייערע בירגערליכע או נאציאנאלע רעכט 24—1923, פריס 1925.

אגב הדיונים בסיים על הצעות "חוקי הלשון והחינוך" — נתגלתה חזית משותפת של צירי המיעוטים ביציאה הפגנתית של כולם משיבת המליאה בעת ההצבעה הסופית, שנערכה על טהרת הסיעות הפולניות¹⁸³.

אך קשר זה היה רופף ושטחי. בלהט הויכוח מאשים מנהיג האוקראינים, כרוצקי, את הפולנים בכוונות זדון, שעל-ידי שמוש ביהודים למטרות הרוב המדכא, הם מחדירים שנאה להם בלב המדוכאים. לדבריו: "בשאיפתכם לפולוניזציה אתם מעונינים יחד עם זה להרעיל את נשמת אומתנו ברעל האנטישמיות, שהוא מחלתו של כל העם הפולני"¹⁸⁴. אבל בעת ובעונה אחת מפתח אחד מראשי האוקראינים במזרח-גליציה, ד"ר סטפן באראן, את תורת החרם, הנוגעת במישרין ליהודי בחיי יום בעיר ובכפר. לשיטתו, לא די להמנע מהצבעה בעד מועמד זר, אלא קניה אצל סוחר זר, חיפוש משרה אצל עורך-דין או מהגדס שאינם אוקראינים, הזמנה אצל בעל מלאכה כזה ושכירת פועלים זרים — משמעם העברת רכוש אוקראיני לידיים עוינות, פעולה שיש בה משום "בגידה לאומית" (chruństwo narodowe)¹⁸⁵. העיתונות המקומית מלווה אידיאולוגיה זו בהאשמתה של המדיניות כפויית-הטובה של הציונים הגליצאים, אשר זכו במנדטים לסיים הודות לחרם האוקראיני בבחירות¹⁸⁶.

נגד טענות מוזרות אלה יוצא הד"ר רייך בחריפות: "מדיניותנו היא אך ורק יהודית ואינה פועלת בניגוד לאינטרסים או אידיאלים של מיעוטים לאומיים אחרים... ההימנעות האוקראינית שנבעה מן האינטרס הלאומי האקטואלי בשעת הבחירות, סייעה באותה מידה לרשימות הפולניות כליהודיות לזכות במנדטים נוספים... המדינאים היהודים במאמציהם להפיג ככל האפשר את חריפות הניגודים השוררת בין היהודי, כגורם עירוני בעיקרו, לבין הכפרי האוקראיני, פועלים לפי הבנתם הם ומכוונים בהנחיות הנובעות ממדיניות יהודית עצמית"¹⁸⁶.

כאשר החלו באביב 1925 השיחות מסביב ל'הסכם' היהודי-פולני והשמועות על-כך הגיעו לציבור הרחב, התעורר פולמוס בדבר משמעות הצעד החדש לגבי המערכה המשותפת על זכויות המיעוטים. עוד טרם הובררו הסיכויים להצלחת המשא-ומתן, פתחה העיתונות האוקראינית בהתקפה על עצם המגעים, ובמיוחד רבו הניחושים בדבר ההצהרה הפוליטית מצד היהודים, האמורה להיות מופנית נגדם במסווה של ביטוי לויאליות.

כבר באמצע מאי יצא Diło נגד פגישות רייך עם סקו'נסקי בקבעו: "אין ספק שההסכם יגיע לחתימתו, מכיון שהיהודים מפגינים בגלוי, שהם נוטלים על עצמם שליחות תרבותית פולנית על אדמות האוקראינים והבילורוסים"¹⁸⁷. מאותו מקור מופצות כעבור כמה ימים שמועות בדבר פרטי ההנחות לטובת יהודים, כמו למשל בענין חובת המנוחה ביום א' — תוך הגבלת ההיתר ל"חבלי-הקפר" (Kresy) בלבד, בעוד שבשאר האיזורים

183 תאור המתרחש ב־CHW מיום 11.7.1924 וכן מובאים הפרטים בצורה חיה בספרו של רנרד זינגר Od Witosza do Ślawka.

184 הפרוטוקולים של הסיים הפולני מיום 9.7.1924; Sprawozdania Sejmu, pos. 146, p. 30.
185 CHW. מיום 24.8.1924.

185 *על-פי Diło מובא ב־CHW מיום 2.11.1924.

186 מאמרו של ד"ר רייך Za kulisami, CHW., 28.9.1924.

187 N. PRZ. מיום 26.2.1925.

תמשיך המדינה להגן כמקודם על המסחר והמלאכה הפולנים ללא כל הקלה לגבי משאלות היהודים.¹⁸⁸ גם עיתונים אחרים מצטרפים להסתה בכותרות רעשניות כגון "אהבה פולנית-יהודית" או "ריקוד הציונים מסביב לשלטון הפולני", ואף בכנויים מעליבים ביותר כדוגמת המשפטים הבאים: "עוד בימי פולין הישנה היו היהודים עלוקות, שהיו אסון חמור יותר לאומה מן האצולה הפולנית עצמה... הציונים רוצים לשחק תפקיד של פאטרניסטים פולנים טובים, לאחר שהצילו את בעלי המרווח והמלווים בריבית, שפשטו מתמיד את עורם של האכרים האוקראינים..."¹⁸⁹. יש כאלה הממחישים את הסכנה: "על אדמותינו מלאו יהודים תפקיד עצוב... הפולנים מכים אותם והם מחפשים חסדם. כך עושים סוחרים, בעלי תעשייה ובנקאים המרוכזים במפלגת הציונים... הסוכן העיקרי בכל העסק היה סוקולוב תועמלן הציונות"¹⁹⁰. אך ניכרת השתדלות להבחין בין שושביני השיחות, שהם בעלי אינטרסים מפלגתיים ומעמדיים צרים, לבין המוני העמלים היהודים שבאיזור.

העיתונות הפולנית, במיוחד הימנית הקיצונית, עשתה כדרכה להגביר את חששות האוקראינים על-ידי הדגשת התמורה, החייבת לחול בעמדות היהודים כלפי הפולנים ושאר המיעוטים. 'קורייר וורשבסקי' הסיק ממהותו של ההסכם, שהיהודים לא יודחו יותר עם המיעוטים האחרים, אלא ינהלו מדיניות עצמאית.¹⁹¹ במיוחד ערים לנושאי הויכוח, בטאוני הפולנים באזורים המעורבים. אפילו העיתון הוילנאי Słowo, שהיה מגלה בדרך כלל הבנה לענייני היהודים, נוקט בעמדה קיצונית לגבי כל מה שנוגע לשאלות התרבות ב"חבלי-הספר". לקריאתו של ד"ר ויגודסקי, המנהיג הציוני מווילנה — המסתייג מן השיחות, במאמרו הפולמוסי "לא נהיה פולוניזטורים", עונה העיתון בחריפות: "אתם תהיו כאלה, בלי קשר למדיניות ממשלתית זו או אחרת, אלא בהתאם לכך, אם פולין תהיה מעצמה או לא... הנכם אומה בעלת תרבות כפולה, אם פולין לא תוותר מרצונה לטובת רוסיה על שטחי המזרח, ברור שהתרבות השנייה עבורכם, יהודי המקום, לא תהיה תרבות ליטאית או בילורוסית, אלא פולנית, אשר במהרה תטמעו בתוכה..."¹⁹².

בניגוד לעיתונות היו צירי המיעוטים בסיים וזירים בקביעת עמדתם. הציר האוקראיני, פאגל ווסינצ'וק קבל על מגמת המשא-ומתן המנוהל על-ידי הד"ר רייך, באשר היא מתווה את הקו של הניתוק מחזית המיעוטים, כפי שמורגש בבטאוני הצבור היהודי במזרח-גאליציה. בדבריו מובע החשש לתגובת חוגים אוקראיניים קיצוניים בצורת חרם כלכלי, שעלול לשים קץ לתקופה ארוכה של שיתוף פעולה.¹⁹³ לעומת זה מבהיר נשיא החוג האוקראיני בסיים כרוצקי, בשיחתו עם הד"ר רייך, שאין בדבריו ווסינצ'וק הבעת דיעה מצד החוג, והעמדה הרשמית תיקבע רק לאחר קבלת ידיעות מוסמכות בדבר תוצאות המשא-ומתן. אמנם בהחלטת החוג בנידון נקבע, שאין ברגע הנוכחי

188 CHW. מיום 5.6.1925.

189 Nowy Czas, על-פי CHW. מיום 5.6.1925.

190 מתוך העיתונים: Socialist Świtło; Swoboda, על-פי הנ"ל. הרמז מתייחס לביקורו של סוקולוב בוורשה בקשר להצהרה אוהדת למען הציונות, כאילו היה בו עיתוי מכון להישגי ה"קולו".

191 N. DZ. מיום 26.6.1925.

192 מתוך Słowo, מובא ב-N. PRZ. מיום 6.7.1925.

193 N. PRZ. מיום 11.7.1925.

מצע מדיני משותף למיעוטים הלאומיים, ונקיטת הקו להבא תהיה תלויה בתוכן ההסכם ובהמשך הטאקטיקה של ה"קולו". מכל-מקום לא יוכלו לעבור לסדר היום על-כך, שהיהודים ישמשו בשטחי האוקראינים מכשיר לפולוניזציה בשרות הממשלה¹⁹⁴. בהזדמנות אחרת, כעבור כמה ימים, בתשובה לשאלון מטעם העיתון היהודי 'נאש פשגלוד', מסכם כרוצקי את גישתו בחריפות: "מי שאינו אתנו — הוא נגדנו"¹⁹⁵. בשיחה עם דימיטרי לוויצקי מנהיג האוקראינים במזרח-גאליציה, המתפרסמת ב'טאגבלאט' הלבובאי, מורגשת בבירור נימת האכזבה מהתפתחות העניינים. האוקראינים התייחסו בעבר באהדה ליהודים, נעזרו בהם במסחר ולא העלו סיסמאות חרם. כוונת היהודים בשעה זו להכריז, שטוב להם בפולין ואין להם טענות כלפיה, עלולה להזיק לאוקראינים. מוטב, לדעתו, שהיהודים יגיבו כראוי על האינטרסים שלהם והדבר עשוי להועיל גם לאוקראינים. במדיניות נבונה יש להם סיכוי להשיג מגורמי חוץ יותר מאשר מן הממשלה הפולנית, במיוחד במה שנוגע לאשראי ותמיכה במובן מוסרי. שיטתו של הד"ר רייך נקוטה מנקודת-ראות מקומית "שאינה תואמת את האינטרס של היהדות"¹⁹⁶.

בדברים השקולים הנאמרים בנימה ידידותית מורגשת בבירור ההסתייגות מה'הסכם', אשר מכוננת לסייע לאופוזיציה הפנימית ב"קולו" בעיצוב דעת-קהל אוהדת, במטרה לשבור את החזית היהודית שבעד ה"אגודה".

ברם, עם פירסום ה'הסכם' מתקבל הרושם, שהחוג האוקראיני רואה בהתחייבות ה"קולו" לעמוד על העיקרון של שלימות הגבולות של פולניה, נקיטת עמדה עויינת כלפי האומה האוקראינית, המהווה רוב בשטחיה והנפגעת בכך באינטרסים החיוניים ביותר שלה. תנאי זה נודע לו מבחינה אוקראינית אופי הרסני והוא חורג מעבר להגנת האינטרסים הלאומיים של היהדות.

לעומת העמדה האוקראינית הבולטת בשלילתה, נראה יחסו של המיעוט הגרמני מאופק יותר ותואם במובן זה את תפיסתו הליגאליסטית לגבי התייחסות אזורית-מדינית של בן-המיעוט. נשיא האחוד הגרמני, Naumann, ראה בכל הפרשה תופעה חולפת בלבד, הכרוכה בכנוס "האגודות למען חבר-הלאומים" בוורשה ובנסיעת שר-החוץ להכשרת קרקע להשגת מיליון חוץ, אשר מימושן תלוי לא במעט ביהדות הבינלאומית.

באותה מידה מעוניינת כנראה פולניה להסתייע ביהודים בסוגייה של סיוט הגבולות אשר מעיק על פולנים רבים. אך לדעת נאומאן, אין כל ערובה, שאמנם מערכת המניעים לא תשתנה במהרה. קשה לדעת כמה זמן יחזיק הגורם המשתתף במשא-ומתן בשלטונו, ומי יערוך לשטר שחתם עליו. נאומאן מסיים את השגותיו במסגרת המשאל, שמטעם 'נאש פשגלוד', בהערה משמעותית: "לנו הגרמנים הרבה שטרות שלא נפרעו"¹⁹⁷.

מנהיגי ה"קולו" הסתייגו מן הפירוש המגמתי שניתן למשא-ומתן המתנהל, הן מצד האוקראינים והן מן הצד הפולני הקיצוני. במהלך השיחות דחה הד"ר רומריין את חששות המיעוטים בקבעו, שאין בהצהרה המוצעת דבר המנוגד למגמות ההתפתחות המוצדקות שלהם. הדגשת העצמאות במדיניות לאומית-יהודית להגנת האינטרסים המיוחדים

194 כנ"ל מיום 20.6.1925.

195 כנ"ל מיום 28.6.1925.

196 כנ"ל מיום 16.6.1925.

197 כנ"ל מיום 16.6.1925; אין להתעלם מההבדל היסודי שעבור הגרמנים הבעיה היא בעיקרה מדינית-כללית ואינה נוגעת למערכת היחסים באיזור בחיי יום-יום.

לה, היא בהתאם לקו החוקה והאמנה, עליהן מבססים גם המיעוטים האחרים את מאבקם לזכויות המגיעות להם.¹⁹⁸

לאחר סיכום השיחות הצהיר הד"ר רייך בהערכתו את ה"אוגודה": "במשאומתן לא יצאנו נגד לאומים אחרים והדגשנו תמיד, שאיננו רוצים לשמש וואסאלים לאיזו שהיא מדיניות של דיכוי".¹⁹⁹ בצורה שקולה משיב גם הד"ר וורצל לרוגז המובע בעיתונות האוקראינית, ובמיוחד לטענה המשוונה, שכאילו הברית נכרתה עם הימין, כלומר הריאקציה הפולנית. הרי השמאל עומד על בסיס הממלכתיות הפולנית לא פחות מהימין. אין הד"ר וורצל מתעלם מן העובדה, שההסכם מקדם את גיבוש המדינה ובכך מכביד על מילוי שאיפותיהם הלאומיות של המיעוטים. אך גם הם חייבים להתחשב במצב הפיזור המיוחד במינו, בו נמצא עם ישראל. הוא שואל: "איזו מדיניות היו מנהלים האוקראינים לו נמצאו בתנאים דומים לשלנו?"²⁰⁰

הד"ר טהון, במאמרו "יחסנו למיעוטים הלאומיים"²⁰¹, יוצא נגד הסיסמה של "מי שאינו אתי — הוא נגדי", בה השתמשו כמה ממנהיגי האוקראינים. לדעתו, עלינו לדחות הערכות כאלה, אשר פוגעות בעצמאותנו הפוליטית. "גוש המיעוטים" היה טכני, והשותפים בו עמדו על בסיס הממלכתיות הפולנית וממילא הכירו בגבולות המדינה. אם כך, שואל המחבר "היכן מוצאים את הבגידה בהצהרה?". הוא טוען בשם "הייחוד הלאומי היהודי ושלמות בעיותיו כמכלול ענינים לאומיים, חברתיים וכלכליים, בתור אורגניזם חי, שיש להבטיח לו אפשרות של התפתחות".²⁰¹

תפיסה קרובה ביסודה לזו של האוקראינים, עלתה בראיון שהעניק גרינבוים כעבור כמה חדשים לכתב Dilo.²⁰² הוא רואה ב"אוגודה" האצלה של התפיסה הימנית, השואפת לשבור את המיעוטים הלאומיים באמצעות היהודים, כשם שהתפיסה השמאלית כוונה לשבירת חזית המיעוטים בעזרת החטיבות הטריטוריאליות. הימין סבור, שיותר קל לספק דרישות אבטונומיה פרסונלית מאשר טריטוריאלית. בעצם אין כוונתו להגשים אף אחת מהן, והוא מנסה למשוך את היהודים בהבטחת הסיכוי לדו-קיום ולסילוק הנגישות הבולטות והמעיקות. כשם שבזמן שיקורסקי הצליחו להעלות בחכת של השמאל את הסלאביים, כך עלה בידי האחים גרבסקי הניסיון הזהה עם היהודים. בשני המקרים הוכח, שמהצד הפולני אין כוונה כנה לפתרון והאכזבה אמנם לא אחרה לבוא. גרינבוים אינו מטיל ספק בכנות הצהרתם של שושביני ה"הסכם" היהודים, שלא היתה להם כוונה נגד המיעוטים, אבל במציאות אין הקווים תואמים ומועט הסיכוי להשלמה ביניהם.²⁰²

מבחינה זו עמדתו של הד"ר רייך, כמנהיג יהודי גאליציה המזרחית, היתה מודרכת בשיקולי המציאות באיזור מעורב זה, שבו הניגוד בין דרישות הרוב במדינה לתביעות המיעוט, הרואה עצמו הרוב באיזור, קירב את דעת מנהיגי היהודים לנייטראליות. מציאות זו נבחנה באותה שעה קשה בפרשת משפט שטייגר.²⁰³ בספטמבר 1924 בוצעה התנקשות

CHW. מיום 28.6.1925 198

199 כנ"ל מיום 13.9.1925.

200 כנ"ל מיום 5.7.1925.

201 N. DZ. מיום 9.7.1925.

202 CHW. הועתק ב-25.2.1926.

203 Löwenstein Natan, O sprawie Steigera (1926)

בנשיא המדינה בעת ביקורו בלבוב לרגל פתיחת יריד המזרח בעיר. ברור היה לכל, שזו פעולה של אירגון מחתרתי-אוקראיני, שבאה כתגובה להחלטה מלפני שנה על הכרה בינלאומית בבעלות פולין על שטח המריבה. מגמת ההתנקשות הפעם, כמו גם בעבר בעת ביקורו של פילסודסקי בסתיו 1921, היתה לבטא כלפי פנים וחוץ את ההתמרמרות של הלאום האוקראיני, המפגין את נוכחותו באיזור ואי-השלמתו עם גור ההכרעה הבינלאומית. המשטרה עצרה במקום סטודנט יהודי בשם סטניסלב (שלמה) שטייגר כחשוד במעשה. לביסוס ההאשמות בנתה התביעה, על יסוד עדויות מבוימות של אנשים מפוקפקים, מערכת שלימה, אשר מגמותיה המדיניות באיזור המערב היו שקופות למדי²⁰⁴. הפולנים לא היו מעוניינים להבליט את תנועת ההתנגדות האוקראינית, דבר שכשלעצמו היה רצוי לתעמולה המנוהלת על-ידי מנהיגותה במישור הבינלאומי. אי לזאת ניצלו השלטונות את ההזדמנות שנפלה לידם, כדי לכוון את הזרקור לכתובת היהודית, ולטשטש בכך את עיקר הסוגיה. אווירת ההתרגשות עד כדי היסטריה המונית, שהשתררה במהלך המשפט הממושך, הגבירה את נחשול ההשמצה ושנאת ישראל בקרב ההמון. הדימוי החריף של יהודי כמתנקש בנשיא, אף נודעה לו משמעות מיוחדת כשנתיים לאחר רצח הנשיא נרוטוביץ בידי לאומני פולני — על היבחרו בסיים הודות לקולות היהודים. הניסיונות לגלות את מזימות התביעה ולחשוף את השקרים שבעדויות היוזמות במשפט, שכונה "הדריפטידה הלבובאית"²⁰⁵, גרמו לתסיסה חמורה עד כדי מאסר כמה ממנהיגי היהדות בלבוב, ביניהם ייגר, בעל דפוס ועסקן ידוע בקהילה²⁰⁶.

חוגים יהודיים מחוץ לפולין ובמיוחד אישים המקורבים להנהגה האוקראינית, כדוגמת ד"ר ישראל וולדמן, ניסו ללחוץ על ראשי התנועה הלאומית בווינה ובברלין להצהרה גלויה על אחריותם למעשה ההתנקשות, כדי להציל יהודי חף מפשע ולשים קץ לגל ההסתה האנטישמית. ברם כל המאמצים בנידון עלו בתוהו²⁰⁷. העניין נתגלה בעקבות שאילתא, שהוגשה בפרלמנט הפרוסי על-ידי הציר היהודי הסוציאלי-דימוקראט ד"ר באדט, ששאל: "מה כוונת הממשלה לעשות, כדי למנוע פס"ד של עוול במשפט בלבוב, אשר בו שטייגר עלול לשלם בחייו?"²⁰⁸. בתשובה אישר שרי-הפנים את פרשת המעצר וההודאה במעשה של המתנקש האוקראיני, תיאופיל אולשאנסקי, לפני בית הדין בבויטסה, אשר הועברה לידיעת הממשלה הפולנית²⁰⁹.

כל השתלשלות המשא-ומתן מאחורי הקלעים בין עסקנים יהודים לבין מדינאים אוקראינים, באה לידי ביטוי בעדויות הד"ר ישראל וולדמן ונתן ראנד, שפעלו בעבר בשורות הממשלה הגולה בווינה, בבית המשפט בלבוב, וכן של עוה"ד וואסר, שבא בדברים עם המנהיג המתון ד"ר בצ'נסקי בעת שהותם המשותפת במאריינבאד²¹⁰.

204 על-פי N. DZ. מיום 19.1.1936, מחוץ: Zaniwski, Zbrodnia i łyzy, Lwów 1936.

205 N. PRZ. מיום 30.7.1925.

206 בטייטה לטופס ה"הסכם" כלול סעיף מפורש בדבר שחרורו, שלא הועתק לסיכום הסופי ואף לא פורסם בעיתונות. גם רטאי, זכרונות, נוגע לסוגיה ברשימות מהימים: 16.9.1924 וכן 5.9.1924.

207 N. PRZ. מיום 17.10.1925 בהקשר לפעילותו של ד"ר באדט.

208 N. PRZ. מיום 19.10.1925.

209 כנ"ל מיום 25.10.1925.

210 היום, 22.11.1925 — שיחה עם ד"ר וולדמן. עדותו המפורטת על כל הפרשה ב-CHW. מיום 11.12.1925.

משפט שטייגר היה גורם ממשי בנטיית ההנהגה הציונית בגאליציה להסתייע ב"הסכם" כמכשיר עזר לצימצום מימדי ההסתה ולפעול לשיפור האווירה הכללית. מאידך רווחו שמועות, שכאילו האוקראינים אינם נכונים לסייע ליהודים בגלוי האמת כתגובה לעצם ה"אוגודה". אחד מן הקיצונים שבהם העזו להצהיר בפני עיתונאי יהודי בברלין: "האינטרס שלנו הכתיב לנו, שקודם יתלו את שטייגר ואז היינו יוצאים בהכרזתנו, כדי להוכיח מה טיב הצדק השורר בפולניה"²¹¹. סברה דומה הובעה בעיתון הוורשאי 'היום' במאמרו של משה אונגרפלד הטוען, כי ה"אוגודה" העמיקה את התהום בין פטרושביץ לבין היהודים ועל-כן לא מיהרו הגורמים האוקראינים להודות בזותותו של המתנקש²¹².

התארגנות החטיבות הלאומיות במסגרת הקונגרס הכלל-אירופי של המיעוטים יש לה זיקה ישירה למשולש הפרובלימאטי "יהודים — מיעוטים — פולין". הכוונה בקונגרס היתה, להבליט כגורם בינלאומי מוגדר ומגובש את התפיסה והמציאות של חטיבות לאומיות במדינות השונות, מול המגמות הרווחות לתפיסה מצמצמת ואישית בלבד של אמנת-המיעוטים²¹³. היוזמה לכך יצאה ממנהיגי הגרמנים שבארצות הבלטיות, שהצליחו לרתום לענין מיעוטים גרמנים בשאר הארצות וכן מיעוטים לאומיים במדינות מזרח, מרכז ודרום אירופה, בהם — סלאבים ויהודים. מכתב אל גרינבוים מברר את תפקידי של הרב מרדכי נורוק מלטיביה כמקשר בין היוזמים הגרמנים לבין מנהיגי היהדות הפולנית, על-ידי בקשה לסייע לד"ר אפֶלד אַממַנְדָה מריבל בשליחותו בעת ביקורו בוורשה²¹⁴. פנייתו של נורוק באותו ענין היתה גם אל השיל פרבשטיין והד"ר רייך במכתב מאוחר יותר, המכוון במישרין לד"ר רייך, כיו"ר הסיעה בסיים, בו מוזכרת פגישה בווינה בנידון, מדווח ד"ר אממנדה על ההכנות לקונגרס בשיתוף פעולה עם נציג הסלובאנים מרומניה, ההונגארים מצ'כיה וכיו"ב בצפייה להשתתפות נרחבת של כ-30 קבוצות לאומיות, שהבטיחו ייצוגן²¹⁵. חלק נכבד באירגון המבצע וכן בנשיאות בקונגרס עצמו מילא ד"ר ליאו מוצקין, כמזכיר "וועד המשלחות", שראה בקונגרס זה המשך טבעי וחיוק ציבורי לפעילותו בזירת ג'ניבה. מוצקין השתדל, שגרינבוים יצא לקונגרס כנציג רשמי²¹⁶. היה כנראה חשש סביר, שיוצרו של "גוש המיעוטים" הראשון מסוגו במדינה אירופית ישאר מחוץ לזירה זו. הושמעו דברי ביקורת בעיתונות מסביב לענין מצד ידידים ואף מצד יריבים²¹⁷. אך בינתיים נמצא הסדר, עליו הודיע קרנר, לפיו קיבל גרינבוים הזמנה אישית ממארגני הקונגרס²¹⁸. ככל שהתקרב מועד הפתיחה מתערפלת והולכת האווירה בוורשה ביחס לאירוע זה, על רקע הפולמוס הציבורי מסביב ל"אוגודה". כאמור לעיל, הזדרזו הפולנים להשלים את הליכי ה"הסכם" לפני מועד ההתכנסות של "האגודות למען חבר-הלאומים" בוורשה, כדי לנצלו להגדלת היוקרה של

211 N. PRZ. מיום 22.10.1925.

212 היום, 12.11.1925: על משפט שטייגר.

213 ליתר הרחבת הנושא עיין Arendt H., *Elemente totaler Herrschaft* (1962), S. 402-416 וכן דיסטריציה (לא נדפסה): Kelmes E., *Der Europäischer Nationalitäten Kongress* (1956).

214 א"צ, A127/323 מיום י"ד אייר תרפ"ה.

215 א"צ, F3/35 — ברלין 22.8.1925.

216 א"צ, L/209 מכתבו של גרינבוים מ-29.9.25 ותשובת מוצקין מיום 7.10.1925.

217 עיין מאמרו של אפושלך ב-N. PRZ. מיום 8.10.1925 (פסיכודונים — Pierrot).

218 N. PRZ. מיום 12.10.1925.

המדינה המארחת. ראוי לציין, שבמסגרת וועידה זו נפגשו מארגני הקונגרס של המיעוטים הרגיש של ענין המיעוטים, אשר פולין מתאמצת לטשטשו: עיתונה הציוני של לבוב, בוורשה, שמא אין בניסיון התמים והאידיאליסטי לכאורה, משום כוונה יוזמה מצד גרמניה להחיש את תהליך קבלתה לחבר-הלאומים, וליצור מכשיר תעמולה מוסווה בתחום הרגיש של ענין המיעוטים, אשר פולין מתאמצת לטשטשו. עיתונה הציוני של לבוב 'חווילה', הדגיש את יוזמתם של הגרמנים, שבידיהם 11 מנדאטים מארצות שונות, וביניהם בולטים אנטישמיים, בעוד שהיהודים טרם הוזמנו²²⁰. מקורות המידע הפולני השתיקו את תופעת הקונגרס. לעומתם פירסמה העתונות המערבית בהבלטה את פרטי ההתכנסות²²¹. מכל-מקום לא יכלו הפולנים לצאת למערכה נגד ניסיון ההתארגנות, באשר עמדתם בנידון היתה דו-משמעית במהותה, כיון שגם פולנים נמצאו במדינות אחרות במעמד מיעוט²²². רבים היו המקרים של שיתוף הפעולה, כשהיהודים לחמו לטובתם בליטא²²³, או בגרמניה (מחוץ לשלזיה), בהיותם בלתי מוגנים מצד איזו אמנה ממשית שהיא. אי לזאת נאלצו הפולנים לדאוג לייצוג הולם של המיעוטים שלהם. כך סולקו גם היסוסי הנציגות היהודית בסיים, שלא לסכן, את סיכויי ה"אוגודה", על-ידי היענות להזמנה, אם הממשלה תראה בדבר היעדר לויאליות²²⁴.

הצירים היהודים היו פעילים בקונגרס; גרינבוים נאם בו בעברית ונח פרילוצקי באידיש²²⁵. לפני כינוס הוועידה נשקפה סכנה לגבי עצם ההכרה במיעוט היהודי בעקבות הצעה, כנראה ביוזמת הפולנים, שהזכות הקולקטיבית תובטח רק לחלק מאותה אומה, שברשותה מדינה או לפחות טריטוריה²²⁶. במקרה כזה עלול היה להפגע הקשר עם מיעוטים אחרים והדבר היה מחליש את האופי הבינלאומי שבמאבק הגופים היהודים. ברם חשש זה התבדה. החטיבה היהודית בקונגרס זה היתה גורם ממתן, הפועל בכיוון לתוכנית מינימום על בסיס של אוטונומיה תרבותית-לאומית²²⁷. ד"ר יצחק שוורצברט קבע מאולם הקונגרס, שבעצם רק יהודים מייצגים בלב שלם את רעיון האוטונומיה הלאומית בטרתו²²⁸. על בסיס זה הם מוצאים לשון משותפת עם המיעוטים הגרמנים²²⁹. התכנסות זו של חטיבות המיעוטים מרחבי אירופה במרכז העצבים בג'יניבה היא

219 עיין נאום הפתיחה של ד"ר Ammende בקונגרס הראשון בספר הפרוטוקולים: Kongress der nationalen Gruppen in den Städten Europas, Geneva 1925.

220 N. PRZ. מיום 15.10.1925. וכן דיווחו של שוולבע על הוועידה. שם, 18.10.1925.

221 N. PRZ. מיום 25.10.1925: Rezultaty Konferencji Mniejszości. N. S.

222 ניתוח מעמיק על מהות הבעיה במאמרו של ד"ר י' שוורצברט: (במעגל קסמים) W błędnym kole, Dziennik Warszawski מיום 15.2.1927.

223 N. PRZ. מיום 11.9.1925 מאמר של ש' הירשהורן, Światło dla Warszawy i Kowna.

224 גרינבוים, N. PRZ. מיום 4.10.1925: "קיים חשש שיהדות פולין לא תשתתף".

225 N. PRZ. מיום 25.10.1925, מעיר שוולבע: "אמצעי תעמולה לא מוצלח, נגדו לחמו נציגים יהודים מארצות אחרות".

226 עיין מאמרו של גרינבוים בנידון: N. PRZ. מיום 4.10.1925.

227 ניתוח ממצה כלול בביטאון הרשמי לעניני מיעוטים שבעריכת פפרוצקי, Sprawy Narodowo-ściowe שנחון 1927/8 במאמריהם של: T. Kattelbach; (עמ' 30); A. Stebelski; (עמ' 529) St. Paprocki. (עמ' 343).

228 CHW. מיום 20.10.1925. W poszukiwaniu sprawiedliwosci.

229 האסבאך שהיה מיוזמי בלוק המיעוטים בשנת 1922.

ששימשה דחיפה לדיון מחודש בסוגיה זו בעצרת הכללית של חבר-הלאומים בסוף 1925.²³⁰

כללו של דבר, המסגרות השונות בג'ניבה היו בימה חשובה לבירור העיוני של בעיית המיעוטים המסובכת, אשר הציבוריות האירופית במערב טרם הצליחה לעכלה. ואילו בפולניה גופה, נערכו הניסויים החברתיים-המדיניים הצומחים מן המציאות החברתית והמדינית, ממעבה שאלות החיים של מיליוני האוכלוסין של מיעוטים שבגבולותיה